

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ
INSTITUTAS

POLITIKOS MOKSLŲ BAKALAURO PROGRAMA

TOMAS DAPKUS

**UKRAINOS TRANSFORMACIJA PO EUROMAIDANO
REVOLIUCIJOS: PRIEVARTOS MONOPOLIO
KONSOLIDAVIMO PROBLEMA**

BAKALAURO DARBAS

Darbo vadovas: doc. dr. L.Gudžinskas

Vilnius, 2020

BAKALAURO DARBO PRIEŠLAPIS

Bakalauro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:

L. Gudžinskas

(data)

(v., pavardė)

(parašas)

Bakalauro darbas įteiktas gynimo komisijai

(data)

(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Bakalauro darbo recenzentas/ė:

(v., pavardė)

Bakalauro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

Komisijos pirmininkas/ė: Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas „*Ukrainos transformacija po Euromaidano revoliucijos: prievartos monopolio konsolidavimo problema*“ yra:

1. Atliktas mano paties ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame institute / universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Tomas Dapkus

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Dapkus T. Ukrainos transformacija po Euromaidano revoliucijos: prievartos monopolio konsolidavimo problema: Politikos mokslų specialybės, bakalauro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas L.Gudžinskas. V., 2020.

Reikšminiai žodžiai: Euromaidanas, elitas, prievarta, ribotos prieigos režimas, slenkstinės sąlygos, hibridiniai režimai, Ukraina.

Šiame darbe analizuojamas Ukrainos politinis režimas ir jo transformacija po 2013 metų lapkričio – 2014 metų vasario mėnesiais įvykusios Euromaidano, arba Orumo revoliucijos. Hibridinių režimų teorija, įvedanti tokius konceptus, kaip konkurencinis autoritarizmas ir (neo)patrimonizmas bei Douglasso C.Northo, Johno J.Walliso ir Barry R.Weingasto (NWW) perskyra tarp atviros ir ribotos prieigos režimų ir sąlygų šaliai pereiti prie atviros prieigos tvarkos, pritaikomos analizuoti vieną iš būtinų slenkstinių sąlygų (prievartos monopolio konsolidavimą) siekiant Ukrainos perėjimo į atviros prieigos režimą.

Turinys

Įvadas.....	6
1. Teorinė dalis.....	9
1.1 Tranzitologinės paradigmos kritika ir jos ribos.....	9
1.2 S. Levitsky ir L. Way „konkurencinio autoritarizmo“ koncepcija.....	11
1.3 Patrimoninių ir neopatrimoninių režimų koncepcija.....	14
1.4 Atviros ir ribotos prieigos režimų teorija.....	20
2. EUROMAIDANO REVOLIUCIJA: PRIEŽASTYS IR ILGALAIKĖS PASEKMĖS.....	27
2.1 Režimo prievartos aparato griūtis.....	36
3. POSTEUROMAIDANINĖ UKRAINA: ATVIROS PRIEIGOS REŽIMO SIEKIS.....	39
3.1 Savanorių batalionai: atsakas Rusijos agresijai ir trukdis prievartos konsolidavimui valstybėje.....	41
3.2 Prezidentas ir vidaus reikalų ministras: konkuruojantys prievartos priemonių centrai.....	50
Išvados.....	58
Literatūros sąrašas.....	61
SUMMARY.....	65

Ivadas

Šio darbo tyrimo objektas yra Ukrainos politinis režimas ir jo transformacija po 2013 metų lapkričio – 2014 metų vasario mėnesiais įvykusios Euromaidano, arba Orumo revoliucijos, pasibaigusios nedemokratinio Ukrainos prezidento Viktoro Janukovyčiaus režimo griūtimi. Euromaidano revoliucijos tikslas buvo ne tik režimo griūtis, bet visų pirma Ukrainos transformacija į vakarietiško tipo liberalios demokratijos valstybę, kurios geopolitinė kryptis yra euroatlantinė integracija.

Darbe tyrinėjamas klausimas kodėl po Euromaidano revoliucijos, kuri reikalavo būtinų esminių reformos šalyje, siekiant kurti Ukrainą pagal labiausiai išsivysčiusių šiuolaikinių Vakarų demokratinų valstybių pavyzdžius, arba šalies transformacijos iš uždaros prieigos, egzistavusios V.Janukovyčiaus valdymo metais, į atviros prieigos režimą, ir įvykus politinės sistemos perkrovimui naujais prezidento ir parlamento rinkimais, kuriuos laimėjo proeuropietiškos, reformas deklaravusios Euromaidano politinės jėgos, Ukraina taip ir nesugebėjo transformuotis į atviros prieigos režimą.

Analizuojant Ukrainos politinio režimo transformaciją remiamasi hibridinių režimų teorija, įvedančia tokius konceptus kaip konkurencinis autoritarizmas ir (neo)patrimonizmas bei ekonomikos ir politikos mokslų profesorių Douglasso C.Northo, Johno J.Walliso ir Barry R.Weingasto (NWW) perskyra tarp atviros ir ribotos prieigos režimų ir sąlygomis šaliai pereiti prie atviros prieigos tvarkos. NWW teorinis konceptas teigia, kad visos visuomenės susiduria su prievartos ir jos suvaldymo problema. Jų teigimu, žmonijos istorijoje dominavo ribotos prieigos režimai, kurie prievartą ar grasinimą ją panaudoti suvaldo politinėmis priemonėmis manipuliuodami ekonomine sistema, apribojant laisvą prieigą ir taip sukuriant rentas dominuojančiai elito koalicijai. Tuo metu atviros prieigos režimai, kurie formavosi paskutinius 500 metų, ir yra būdingi šiuolaikinei visuomenei, priešingai nei ribotos prieigos santvarkos, yra paremti atvira ekonomine prieiga ir laisva konkurencija tiek politinėje, tiek ekonominėje veikloje, ši santvarka remiasi teisės viršenybės ir visų lygybės prieš įstatymą principais.

Atviros prieigos režime valstybė privalo turėti teisėtą prievartos monopolį. Tai vienas iš esminių jos charakteristikų ir viena iš trijų, greta kitų dviejų: teisės viršenybės principo elitui ir amžinai veikiančių organizacijų, svarbiausių slenkstinių sąlygų,

reikalingų ribotos prieigos režimo transformacijai į atviros prieigos santvarką. Be vienos iš šių sąlygų įgyvendinimo tokia transformacija nėra įmanoma. Šiame darbe pasitelkiant atvejo analizę nagrinėjama, ar Ukrainos transformacijos bandymas po Euromaidano revoliucijos iš ribotos prieigos režimo į atviros prieigos režimą įgyvendino vieną iš būtinų slenkstinių sąlygų – valstybės konsoliduotą prievartos kontrolę. Prievartos priemonės darbe interpretuojamos plačiau nei tik ginkluotosios pajėgos (kariuomenė), tačiau prie prievartos priemonių priskiriamos ir teisėsaugos bei teisėtvarkos institucijos, nes dalis jų ne tik turi savo sukuriantus pajėgumus, bet ir turi teisę taikyti prievartos priemones – sulaikyti, suimti asmenis ar kitaip suvaržyti jų laisvę. Be to, tokios institucijos ribotos prieigos režimuose dažnai atlieka esminį vaidmenį ribojant ekonomines ar socialines prieigas. Keliami hipotezė, kad Ukraina, nepaisant įgyvendintų kai kurių svarbių reformų, nesugebėjo pasiekti bent vienos iš trijų slenkstinių sąlygų – prievartos priemonių konsolidavimo, todėl kitos dvi slenkstinės sąlygos nėra analizuojamos, nes be šios sąlygos nėra įmanoma transformacija į atviros prieigos režimą.

Darbe pradžioje apžvelgiamas (1) teorinis pagrindas, kuriame pristatomi pagrindiniai dabartiniai Ukrainos režimą konceptualizuojantys modeliai ir bandoma atsakyti į klausimą: kokių sąlygų reikia, kad režimas transformuotųsi į vakarietiško tipo liberaliąją demokratiją, jei visuotiniai ir sąžiningi rinkimai to neužtikrina. Toliau šiame darbe aptariama (2) Ukraina iki Euromaidano, nes P. Porošenko valdymo palyginimas su vėlyvučiu V. Janukovyčiaus režimo laikotarpiu padės išryškinti kontrastą: kas keitėsi, o kas išliko taip pat po Euromaidano įvykių. Antra, tyrimas vadovaujasi „priklausomybės nuo kelio“ (*path dependence*) prielaida, t.y. kad ankstesnieji įvykiai struktūroja (veikia/kreipia) vėlesnius. Kitaip tariant, sieksime išsiaiškinti, ar ir kaip vėlyvasis V. Janukovyčiaus režimas paveikė P. Porošenko sprendimus, jo reformų darbotvarkę ir jos įvykdymo laipsnį. Toliau darbe analizuojama (3) Ukraina po Euromaidano: kas ir kaip kontroliavo prievartos priemones, kas ir kodėl trukdė jų konsolidavimui bei apibendrinant pateikiamos atvejo analizės (4) išvados.

Analizuojant Ukrainos atvejį remiamasi daugiausia pirminiais šaltiniais, tai yra autoriaus interviu su Ukrainos, Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) ir Lietuvos politikais, diplomatais, aukštais karininkais, nacionalinio saugumo, kovos su korupcija ekspertais bei politikos analitikais. Rašant darbą pakalbinti arba savo pozicijas pateikė Ukrainos

vidaus reikalų ministro pavaduotojas Antonas Geraščėnka, buvusi Ukrainos veteranų reikalų ministrė Iryna Friz, Ukrainos Nacionalinio saugumo ir gynybos tarybos (RNBO) sekretoriaus pavaduotojas generolas majoras Serhiy Kryvonosas, buvęs RNBO sekretoriaus pavaduotojas, laikinai ėjęs tarybos sekretoriaus pareigas generolas majoras Oleksandras Lytvynenko, kovos su korupcija ekspertas Oleksandras Kalitenko, karo ekspertas Jurijus Butusovas, politikos apžvalgininkas, naujienų agentūros UNIAN vyriausiasis redaktorius Mykhailo Gannytskyi, buvęs JAV prezidento Donald J. Trumpo specialus pasiuntinys Ukrainai ambasadorius Kurtas Volkeris, buvęs Lietuvos ambasadorius Ukrainoje Petras Vaitiekūnas, Konstitucinio Teismo pirmininkas Dainius Žalimas, buvusios Seimo pirmininkės Irenos Degutienės patarėjas užsienio politikai Laurynas Kasčiūnas, taip pat remiamasi autoriaus darytais interviu 2014 metais su Lvovo meru Andryjumi Sadovyjumi, buvusiu Euromaidano komendantu, RNBO sekretoriumi Andryjumi Parubyjumi bei 2015 ir 2017 metais su Ukrainos prezidentu Petro Porošenka.

1. Teorinė dalis

1.1 Tranzitologinės paradigmos kritika ir jos ribos

Nagrinėdamas pokomunistinę transformaciją lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu Zenonas Norkus savo veikale „Kokia demokratija, koks kapitalizmas?“ kritiškai pastebėjo, kad tranzitologijos mokyklai būdingas „europocentrizmas, pasireiškiantis įsitikinimu, kad Vakarų šalių (visų pirma anglosaksų) politinės ir ekonominės institucijos yra neišvengiamas šiuo metu pasaulyje egzistuojančios kultūrinės ir institucinės konvergencijos taškas“.¹ Anot Z.Norkaus, nors tranzitologai mato kelis būdus, kaip pereinama iš autoritarinio ar totalitarinio į demokratinį režimą, apskritai demokratizacijos procesas turi du etapus: perinamąjį, kai demontuojamas senasis režimas, įvyksta laisvi rinkimai ir sudaroma nauja legitimi vyriausybė ir demokratijos konsolidavimo etapas, per kurį nelieka jokių reikšmingų jėgų, kurios siektų valdžios ne demokratinio režimo taisyklių pagalba².

Tačiau politiniai procesai Ukrainoje, kaip ir daugelyje kitų buvusios Sovietų Sąjungos respublikų, nebegalėjo būti paaiškinti remiantis vien šia paradigma, nors Ukrainoje ir toliau vyko sąlygiškai laisvi ir sąžiningai rinkimai, tačiau vis labiau ryškėjo kitų demokratinei santvarkai reikalingų elementų stoka. Autoritarinių tendencijų atsiradimas „trečios demokratijos bangos“ valstybėse paskatino analizei pasitelkti kitus teorinius konceptus³, taip pat ir analizuojant konkrečiai Ukrainos transformaciją.

Demokratijos studijų ekspertas Thomas Carothersas savo straipsnyje „The End of the Transition Paradigm“, kuris įvardijamas kaip tam tikras naujos hibridinių režimų mokyklos manifestas⁴, nurodė, kad ši mokslinė paradigma jau atgyveno⁵. Autorius šiame straipsnyje apibrėžia tranzicijos paradigmą, nurodydamas, kad ji remiasi penkiomis esminėmis prielaidomis: *pirma*, bet kuri valstybė, kuri juda nuo diktatoriško režimo, gali būti laikoma valstybe, esančia tranzicijoje link demokratijos, *antra*, egzistuoja keli,

¹ Zenonas Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas: pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, 16.

² Ten pat, 433.

³ Henry E. Hale, *Patronal Politics: Euroasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, 2-3.

⁴ Ten pat, 3.

⁵ Thomas Carothers, „The End of the Transition Paradigm“. *Journal of Democracy*, 13(1), 2002, 5-21.

vienas po kito sekantys demokratizacijos etapai (politinė liberalizacija, laisvi bei konkurencingi rinkimai, po kurios sudaroma legitimi vyriausybė bei konsolidacija), *trečia*, demokratija supaprastinama iki laisvų rinkimų, *ketvirta*, valstybių specifika neturi jokios reikšmės demokratizacijai, *penkta*, perėjimas į demokratiją vyksta funkcionalioje valstybėje, iš esmės yra tam tikrų institucijų (pvz. rinkimų organizavimo, teisminės valdžios ir kitų) pertvarka arba papildymas. T. Carothersas pastebėjo, kad iš tiesų „trečios demokratijos bangos“ valstybės, nors ir turi tam tikrus demokratijos atributus (kaip demokratinę santvarką įteisinančią konstituciją, reguliarius rinkimus, ribotai, bet teisėtai veikiančią opoziciją bei pilietinės visuomenės organizacijas), jos negrįžo į autoritarinį valdymą, tačiau ir nepasiekė gerai funkcionuojančios demokratijos ir netgi nejuda link jos. Anot autoriaus, šios valstybės nėra demokratijos, bet nėra ir diktatūros, o papuolusios į „politinę pilkąją zoną“⁶. Šitose „pilkosios zonos“ valstybėse visas politinis elitas suvokiamas kaip korumpuotas, piliečių įtraukimas į valstybės valdymą apsiriboja tik dalyvavimu rinkimuose, valstybės resursai nukreipiami privatiems valdančiųjų interesams tenkinti, jos gali būti kelių rūšių⁷.

T. Carothersas nurodė du galimus hibridinių režimų tipus: „bejėgio pliuralizmo“ (*feckless pluralism*) ir „dominuojančios galios politikos“ (*dominant-power politics*). Pačią Ukrainą T. Carothersas linko labiau priskirti „bejėgio pliuralizmo“ tipui, nors aiškaus požiūrio neišdėstė. Iš tiesų, šios šalies pokomunistinėje raidoje galima būtų įžvelgti tiek vieno, tiek kito tipo požymių. Apskritai ši T. Carotherso pasiūlyta hibridinių režimų preliminarinė tipologija nebuvo visuotinai priimta. Kiti autoriai pasiūlė labiau įtikinamus modelius, žr. žemiau.

Pagrindinis T. Carotherso koncepcijos ribotumas yra tai, kad skelbdamas absoliučią „tranzitologinės paradigmos pabaigą“, jis kartu nuvertino idėjų vaidmenį transformacinėje politikoje. Visiškas šiuolaikinės politikos teleologinės perspektyvos nuvertinimas neleidžia suvokti, kaip ir kokiomis sąlygomis Vakarų demokratijų idealai veikia tokių besivystančių šalių kaip Ukraina politinius procesus. Net, jei pripažįstama, kad hibridiniai režimai gali būti gerokai stabilesni nei ankstyvųjų tranzitologų iš pradžių manyta, tai toli gražu nepadeda suprasti, kokiomis sąlygomis jie visgi gali keistis.

⁶ Thomas Carothers, „The End of the Transition Paradigm“. *Journal of Democracy*, 13(1), 2002, 9-10.

⁷ Ten pat, 10-12.

Nužudydami skaitytojų intrigą, mes iš anksto nurodysime, kad siekiant paaiškinti Ukrainos transformacijos po Euromaidano atvejį mes taikysime vieno iš naujojo institucionalizmo pradininko Douglasso Northo kartu su kolegomis Barry Weingastu ir Johnu Wallisu (toliau – NWW) išplėtotą atviros ir ribotos prieigos režimų tipologiją. Šis modelis taip pat išdėsto būtinas sąlygas siekiant pereiti iš ribotos prieigos prie atviros prieigos tvarkos. Pati svarbiausia slenkstinė sąlyga – prievartos monopolio konsolidavimas vienos rankos. Neišpildžius šios sąlygos, jokia esminė transformacija negalima. Taikydami šį teorinį modelį euristiniais (aiškinamaisiais) tikslais, šiame darbe kaip tik ir sieksime paaiškinti, kaip P. Porošenko sekėsi išpildyti šį tikslą ir ar ir kiek jį varžė V. Janukovyčiaus valdymo palikimas.

Nesame pirmieji, kurie taiko šį modelį siekiant paaiškinti šiuolaikinius hibridinius režimus ir jų transformacijos logiką. Šiame kontekste verta paminėti Aliną Mungiu-Pippidi, kuri remdamasi pirmine NWW pasiūlyta skirtimi, išskiria keturis politinių režimų tipus, detaliau žr. žemiau. Lygiai taip pat teorinėje dalyje aptarsime pagrindines hibridinių režimų koncepcijas, tokias kaip S. Levitsky ir L. Way „konkurencinio autoritarizmo“ teoriją ir Henry A. Hale pasiūlytą (neo)patrimonializmo koncepciją. Nors pastarosios teorijos neaiškina hibridinių režimų galimos kaitos ypatybių, jos padeda geriau suvokti susiklosčiusios tvarkos Ukrainoje prigimtį.

1.2. S. Levitsky ir L. Way „konkurencinio autoritarizmo“ koncepcija

Hibridinių režimų koncepciją plačiau išplėtoja Stevenas Levitsky ir Lucan A. Way⁸. Ji yra itin aktuali ir labai dažnai naudojama analizuojant Ukrainos transformacijos dinamiką. Autoriai taip pat, be kitų, remiasi ir anksčiau aptartu T. Carothersu teigdami, kad po Šaltojo karo akcentai buvo sudėti ne į demokratiją apskritai, o į elektoralizmą; jų teigimu, šis periodas pasižymėjo ne tik demokratinių, bet ir hibridinių režimų atsiradimu, pabrėždami, kad diktatūros nuvertimas savaime dar negali būti prilygintas demokratizacijai⁹. Klasifikuodami hibridinius režimus S. Levitsky ir L. A. Way įveda

⁸ Steven Levitsky, Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

⁹ Steven Levitsky, Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism: the Emergence and Dynamics of Hybrid Regimes in the Post-Cold War Era*, 19-21

konkurencinio autoritarizmo tipą. Šiam civilių vadovaujamam režimui yra būdingi svarbiausi tiek demokratijos, tiek ir autoritarizmo bruožai: šiuose režimuose egzistuoja svarbiausios formalios demokratijos institucijos, per kurias pasiekama valdžia, ir konkurencija vyksta per demokratines institucijas, tačiau valdžia esmingai piktnaudžiauja savo galia bei resursais prieš opoziciją ir taip politinė konkurencija tampa nesąžininga ir neatitinka demokratijos taisyklių¹⁰. Pluralistinės demokratijos teorijos autorius Robertas A. Dahlis savo veikale „On Democracy“¹¹ įvardija minimalius reikalavimus, kurie reikalingi demokratijai, apibrėždamas šiuolaikinės atstovaujamosios demokratijos politines institucijas. Jo teigimu, valdžia turi būti atstovaujamoji, tai yra renkama piliečių, patys rinkimai turi būti laisvi, dažni ir teisingi, piliečiams turi būti užtikrinama žodžio ir susirinkimo laisvė, teisė į alternatyvią informaciją (nuo valdžios nepriklausoma žiniasklaida), pilietybė turi suteikti teisę balsuoti rinkimuose, būti renkamam, dalyvauti nepriklausomose politinėse organizacijose ir apimti kitas politines laisves ir teises¹². S.Levitsky ir L.Way įveda dar vieną kriterijų prie R.A.Dahlis ir kitų autorių suformuluoto minimumo reikalavimų atstovaujamajai demokratijai. Jų teigimu, svarbu analizuoti ir kiek pačios konkuravimo tarp valdžios ir opozicijos galimybės yra sąžiningos, nes jeigu valdžia tiek piktnaudžiauja savo galia per valstybės institucijas ir valdomus resursus, kad opozicijai tai tampa esmine laisvo konkuravimo kliūtimi, tai riboja demokratiją¹³. Autoriai taip pat išskiria konkurencinį autoritarizmą iš pilno autoritarizmo formų – uždaro autoritarizmo be veiklos būdų opozicijai, kuriais galima teisėtai siekti valdžios, ir hegemoninio režimo, kuriame demokratinės institucijos yra tik grynai fasadinės, o opozicija persekiojama, ji priversta veikti iš esmės pagrindžio sąlygomis. Tuo metu konkurencinio autoritarizmo sąlygomis opozicija gali veikti legaliai, ji nėra įstumta į pagrindį, ji mato prasmę naudotis konstituciniais kanalais siekiant valdžios, tačiau ji susiduria su bent vienos iš trijų – laisvi rinkimai, plati pilietinių laisvių apsauga, sąžiningos žaidimo / konkuravimo taisyklės – sąlygų reikšmingu

<https://sites.lsa.umich.edu/tsebelis/wp-content/uploads/sites/223/2015/02/levitsky_with_bib.pdf> [Žiūrėta 2020-05-10].

¹⁰ Levitsky, 2010, 5.

¹¹ Robert A. Dahl, *On Democracy*, New Haven: Yale University Press: 2015.

¹² Ten pat, 85-86

¹³ Levitsky, 2010, 6

pažeidimu¹⁴. S.Levitsky ir L.Way pastebi, kad konkurenciniame autoritarizme rinkimai nėra laisvi ar sąžiningi kaip demokratijoje, tačiau ir nėra taip, kaip visiško autoritarizmo modelyje, kur rinkimuose opozicijai neleidžiama dalyvauti, ribojama galimybė rengti rinkimų kampanijas, vyksta masinis rezultatų klastojimas. Konkurenciniame autoritarizme pažeidimai yra reikšmingi, tačiau vis tiek opozicijai išlieka prasmė juose dalyvauti, taip pat yra ir su pilietinėmis teisėmis, kai jos pažeidžiamos, tačiau neįgauna tokio sistematiškumo, kad opozicija nebebūtų pajėgi konkuruoti su valdžioje esančiais, tačiau yra nepriimtinas veikimo būdas demokratijoje¹⁵. Autoriai apibrėžia tris būdus, kaip konkurenciniame autoritarizme valdžia sudaro nesąžiningo žaidimo sąlygas: valstybinės institucijos plačiai išnaudojamos valdančiųjų interesams, valdantieji sistemškai, nuolat sulaukia favoritizmo lyginant su opozicijos atstovais, sudaromos tokios sąlygos, kad opozicijos galimybės visavertiškai dalyvauti rinkimų procese būtų reikšmingai apribotos¹⁶. S.Levitsky ir L.A.Way konkurenciniame autoritarizme išskiria keturis svarbiausius valdžios ir opozicijos tarpusavio varžymosi laukus: rinkimų, įstatymų leidybos, teisminį ir žiniasklaidos.¹⁷ Konkurenciniame autoritarizme rinkimai pasižymi netikrumu, valdžia privalo juos vertinti rimtai, nepaisant vykdomų plataus masto pažeidimų, jie vyksta reguliariai, nepasižymi masiniu balsų klastojimu, galinčiu padaryti reikšmingą įtaką rinkimų rezultatams, o manipuliacijos rinkimų metu valdantiejiems gali baigtis valdžios praradimu; įstatymų leidžiamoji valdžia silpna, tačiau yra svarbi opozicijos platforma viešai veiklai, prie tam tikrų aplinkybių parlamentas gali tapti centriniu opozicijos veiklos instrumentu, ypač kai valdantieji neturi konsoliduotos daugumos arba ją praranda; valdantis režimas konkurencinio autoritarizmo sąlygomis siekia kontroliuoti teisminę valdžią ir daryti įtaką jos sprendimams, teisėjų ir teismų nepriklausomumas tėra formalus, tačiau susilpnėjęs režimui ir nesant visiškos kontrolės, teisminė valdžia gali priimti nepalankius sprendimus, kurie net turėtų įtakos režimo išlikimui; žiniasklaida konkurencinio režimo sąlygomis veikia teisėtai, ji patiria spaudimą, tačiau jis yra visiškai kitoks, nei grynai autoritariniuose režimuose, kur žiniasklaidos priemonės likviduojamos, žurnalistai represuojami, konkurencinio

¹⁴ Ten pat, 6-7

¹⁵ Ten pat, 7-9

¹⁶ Ten pat, 10.

¹⁷ Steven Levitsky, Lucan A. Way, „Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism“. *Journal of Democracy*, 13(2), 2002, 54.

autoritarizmo režimuose valdžia ir opozicija kovoja dėl įtakos jai ir per ją, jos vaidmuo yra svarbus¹⁸. Autoriai apibendrina skirtumus tarp demokratijos, visiško ir konkurencinio autoritarizmo politinės konkurencijos lygiu. Jei visiško autoritarizmo sąlygomis konkurencijos nėra, o demokratijoje konkurencija yra sąžininga, tai konkurenciniame autoritarizme ji egzistuoja, tačiau yra nesąžininga opozicijos atžvilgiu, tai yra politinė konkurencija, bet be demokratijos¹⁹. Ši teorija klasifikuoja konkurencinio autoritarizmo režimus į tuos, kurie judėjo demokratizacijos keliu, buvo stabilūs autoritarizmai arba nestabilūs (valdantis režimas galėjo prarasti valdžią, bet jį irgi pakeitė autoritarinis), o režimo galimybė išsilaikyti valdžioje priklauso nuo jo organizacinių sugebėjimų (didesnis režimo organizuotumas sąlygoja jo stabilumą) ir ryšių su Vakariais (kuo jų ryšiai ir įtaka didesnė, tuo režimas labiau juda link demokratizacijos).²⁰ Konkurenciniame autoritarizme centrinis vaidmuo tenka ne oficialioms institucijoms, o neformalioms praktikoms, susitarimams, taisyklėms ir organizacijoms, per tokias neformalias institucijas organizuojama sisteminė korupcija, represijos prieš oponentus, už valstybės ribų kuriami prievartą galintys naudoti nevalstybiniai veikėjai²¹. Konkurencinio autoritarizmo režimams itin svarbus lyderio įpėdinystės klausimas, o politinių partijų veikla skiriasi nuo demokratijų, nes jų strategija neapima ne tik siekio laimėti rinkimus, bet ir naudoti kitas taktikas siekiant susilpninti režimą²².

1.3. Patrimoninių ir neopatrimoninių režimų koncepcija

Ukrainos transformacija literatūroje nagrinėjama ir patrimonializmo (patronalinio prezidentizmo) bei neopatrimonializmo teorinėmis prieigomis²³. Abi jos susiję ir kyla iš vokiečių sociologo Maxo Weberio veikalo „Economy and Society”²⁴, kuriame jis apibrėžia tris legitimius valdymo būdus: legalų, tradicinį ir charizmatinį. Legalus, kurį jis apibrėžia kaip šiuolaikinį, besiremiantis biurokratija, teisinėmis taisyklėmis ir

¹⁸ Ten pat, 56-58.

¹⁹ Levitsky, 2010, 12.

²⁰ Ten pat, 21-23.

²¹ Ten pat, 28.

²² Ten pat, 29.

²³ Yuriy Matsiyevsky, „Revolution without regime change: The evidence from the post-Euromaidan Ukraine“. *Communist and Post-Communist Studies*, 51, 2018, 351.

²⁴ Max Weber, *Economy and Society*, Cambridge: Harvard University Press, 2019.

nuasmeninta valdžia, atskiriamas nuo tradicinio ir charizmatinio. Charizmatinis valdymo būdas nesiremia nei tradicija, nei formalia teise, o grynai valdovo charizma ir išskirtinumu²⁵. Tradicinis valdymo būdas, M.Weberio teigimu, yra legitimus tik tuo atveju, jeigu jis remiasi ilgalaikė tradicija, lojalumas remiasi ne kokiais nors teisiniais statutais, bet orientuotas į asmenį, kuris tampa valdovu remiantis tradicija, o tokia valdymo būde precedento ar prejudicinę galią turi tik iš tradicijos kylantys dokumentai ir jie orientuoja teisinę sistemą²⁶. M.Weberis taip pat tradicinį valdymo būdą klasifikuoja į gerontokratinį (sprendimų galutinumą lemia vyresnieji amžiumi, nes geriausiai žino šventą tradiciją) ir patriarchalizmą (valdovu tampama pagal griežtą paveldėjimą), tiek gerontokratija, tiek patriarchalizmas gali sugyventi ir kartu, valdovui paklūstama tik dėlto, kad gerbiama tradicija, dėl to ir pats valdovas privalo jos laikytis, nes iš jos kyla jo valdžia ir paklusnumas jam, dėl to jame nėra susiformavusi personalinė administracija²⁷. Tačiau formuojantis personalinei ir karinei administracijai, kuri yra grynai asmeninio pavaldumo, valdymas linksta į patrimonializmą, o pati valdžia maksimizuojasi į sultonizmą, valdomieji tampa pavaldiniais, nes valdovas įgauna asmeninę prerogatyvą valdyti, kuri jau gali nesiremti tradicija arba viena²⁸.

Henry A. Hale naudoja patronalizmo teorinę prieigą nagrinėti ir Ukrainos režimui bei jo dinamikai. Autorius teigia, kad patronalizmas ir patrimonializmas yra skirtingos sąvokos: patronalizmas yra specifinis socialinių santykių būdas, patronalistinėse visuomenėse pasižymi silpna teisės viršenybe, aukštu korupcijos lygiu, žemu bendruomeniškumo lygiu, tuo metu patrimonializmas remiasi M.Weberio apibrėžimu, kad tai yra legitimus valdymo ar dominavimo būdas, todėl, kaip teigia Henry A. Hale, atmetus legitimumo klausimą, šios sąvokos iš esmės persidengia²⁹. Jis akcentuoja, kad dažnai transformacija tokio režimo valstybėse nereiškia transformacijos link autoritarizmo ar link demokratijos, tai nėra režimo pasikeitimas, tėra vidinė tos pačios rūšies režimo dinamika. Apibūdindamas patronalistinį režimą autorius akcentuoja neformalių institucijų reikšmę, siekiant suprasti realų režimo veikimo būdą. Nors

²⁵ Weber, 335-337.

²⁶ Weber, 354-355.

²⁷ Ten pat, 360.

²⁸ Ten pat, 361.

²⁹ Henry A. Hale, „Caucasian Regime Dynamics in Comparative Perspective“. *Taiwan Journal of Democracy*, 12 (1), 2018, 73-74.

egzistuoja formalios institucijos, neformalios praktikos yra tos, per kurias realiai veikiama. Būtent per sukurtus asmeniniais ryšiais paremtus politinius ir ekonominius patrono-kliento tinklus, o ne remiantis abstrakčiais, nuasmenintais principais siekiama prieigų prie resursų, naudos gavimo ar naudojama prievarta. Patronalinę politikos dimensiją šiose režimuose Henry A. Hale siūlo nagrinėti einant už fasadinių formalių institucijų ir žvelgiant į tai, kaip per neformalias praktikas „iš tiesų tvarkomi reikalai“³⁰. Autoriaus teigimu, postsovietinėje erdvėje hierarchiniai tinklai išsiskynę per tris rūšis veikėjų: politinės struktūros atsiradę po Sovietų Sąjungos griūties, įtakingi politizuoti korporatyviniai konglomeratai ir valstybės struktūros, kurios arba gali suteikti reikšmingus finansinius srautus, arba prievartos priemonės, o tai kontroliuojančius veikėjus galima kolektyviai vadinti elitu – jie ir valdo valstybę. Autorius teigia, kad konstitucijų reikšmė tokiuose režimuose yra ne įtvirtinti teisinę valstybę, o tik pabrėžti, kas yra vyriausiasis patronas. Tokie režimai, anot Henry A. Hale, skiriasi tik tuo, ar patronaliniai tinklai sueina į vieną piramidę, ar į kelias, kurios dažnai konkuruoja tarpusavyje³¹.

Analizuojant šiuolaikines valstybes pirmąkart neopatrimonializmo sąvoką priešpastatydamas tradiciniam patrimonializmui knygoje „Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism“³² pavartojo sociologas Shmuelis Noah Eisenstadtas. Gero Erdmannas ir Ulfas Engelis apžvelgdami neopatrimonializmo teorinį konceptą teigia, kad tradicinis patrimonializmas pasižymi tuo, kad visi santykiai, tiek politiniai, tiek administraciniai, tarp valdovo ir valdomųjų yra paremti asmeniniais ryšiais, nėra skirties tarp viešųjų ir privačių sferų, tuo metu neopatrimonializme formaliai egzistuoja tokia skirtis, nors jos dažnu atveju ir nesilaikoma. Tokiu būdu susipina du M.Weberio aprašyti valdymo būdai: legalus, paremtas biurokratija ir taisyklėmis ir patrimonialistinis. Jie egzistuoja išvien, vienas persismelkia į kitą, iškreipdamas jo logiką: formalios taisyklės egzistuoja, tačiau jos yra esmingai paveiktos neformalių praktikų ir tokia tvarka tampa institucionalizuota³³. G.Erdmanno ir U.Engelio teigimu, neopatrimonializmo konceptas

³⁰ Hale, 8-10.

³¹ Ten pat, 10-11.

³² Shmuel N. Eisenstadt, *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*, London: Sage Publications, 1973.

³³ Gero Erdmann, Ulf Engel, „Neopatrimonialism Reconsidered: Critical Review and Elaboration of an Elusive Concept“. *Commonwealth and Comparative Politics*, 45 (1), 2007, 105.

politinių mokslų literatūroje naudojamas itin dažnai, tačiau neretu atveju per plačiai ir nėra tiksliai bei tinkamai apibrėžtas. Neformalios praktikos neopatrimonializmo sąlygomis politikoje turi tokią reikšmę, kad jas, autorių teigimu, net galima laikyti tam tikra prasme institucionalizuotomis. Jos sudaro atskirą politinę kultūrą, formalios institucijos nevykdo tokios politikos, kuri vadovautųsi bendruoju gėriu ar viešu interesu, o sprendimai remiasi tik partikuliariais interesais. Nesaugumą visi žaidėjai siekia įveikti remdamiesi tiek formalių institucijų, tiek neformalių praktikų pagalba³⁴.

Autoriai siūlo apsibrėžti, kaip šiame modelyje vartojamos neopatrimonializmo, politinio klientelizmo (už politinę paramą patronas individui asmeniui suteikia viešuosius resursus ar viešąsias paslaugas) ir patronažo (politiškai motyvuotų viešųjų paslaugų suteikimas ne individui, bet didesnei grupei) sąvokos, nes įvairūs autoriai jas kartais apibrėžia kaip tarpusavyje konkuruojančias. G.Erdmannas ir U.Engelis siūlo klientelizmą ir patronažą laikyti neopatrimonializmo dalimi: jie skiriasi galutiniu gavėju, tačiau abiem atvejais pažeidžiamas viešasis interesas mainais į partikuliaristinį interesą. Klientelizmas kyla iš netikrumo, dėl to patrono-kliento tinklas yra būdas individualiai užsitikrinti saugumą ir resursus, nes formalios institucijos to gali neužtikrinti. Tuo metu patronažas gali tapti naudingu instrumentu siekiant platesnių politinių tikslų (pvz. regioninės ar etninės koalicijos)³⁵.

Oleksandras Fisunas išskiria kelis postsovietinio neopatrimonializmo bruožus: susiformavęs politikų verslininkų ar aukšto rango biurokratų sluoksnis, kuris naudoja politiką siekdamas asmeninių ekonominių tikslų, valstybės administracinių resursų, visų pirma prievartos priemonių naudojimas kovoje su politiniais ar ekonominiais konkurentais, esminis patrono-kliento tinklų vaidmuo politiniuose ir ekonominiuose procesuose³⁶. Jis taip pat klasifikuoja kelias neopatrimonializmo postsovietinėje erdvėje formas: sultonistinį neopatrimonializmą (didžiulė valdžios koncentracija, fasadiniai rinkimai, visiškai personalizuotas valstybės vadovo valdžia), oligarchinis neopatrimonializmas (silpnos institucijos, įtakingas rentų siekiantis žaidėjų sluoksnis veikiantis per patrono-kliento tinklus), biurokratinis neopatrimonializmas

³⁴ Erdmann ir Engel, 105-106.

³⁵ Erdmann ir Engel, 106-108.

³⁶ Oleksandr Fisun, „Rethinking Post-Soviet Politics From a Neopatrimonial Perspective“, *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 20 (2), 2012, 91.

(superprezidentializmas, veikiantis per biurokratinių institucijų monopolį), neopatrimonialistinė demokratija (konstitucinė sąranga leidžia skirtingiems politiniams žaidėjams per rinkimus kovoti už jų kontrolę, tačiau galutinis tikslas vis tiek yra valstybės užvaldymas)³⁷.

Ukrainos transformacija nagrinėjama ir pasitelkiant Daron Acemoglu ir Jameso A. Robinsono teorinę prieigą, kuri išdėstyta jų knygoje „Why Nations Fail: the Origins of Power, Prosperity and Poverty”³⁸ apie tai, kodėl vienos valstybės klesti, o kitose vyrauja skurdas. D.Acemoglu ir J.A.Robinsonas tai paaiškina per sukurtų politinių santvarkų prizmę: valstybėse, kurios nesugeba sukurti gerovės, veikia išnaudotojiškos ekonominės institucijos, kurias savo ruožtu palaiko išnaudotojiškos politinės institucijos. Jos neleidžia įsigalėti teisinės valstybės principams, riboja nepriklausomą ekonominę veiklą, resursus nukreipia elitui, kuris yra išnaudotojiškos tvarkos beneficijaras, o tai veda į ekonominę stagnaciją³⁹. Kadangi mažuma naudoja išnaudotojiškų ekonominių institucijų suteikiamą naudą, jie įgautą ekonominę galią panaudoja įgyti privačioje kontrolėje esančioms prievartos priemonėms, sukurti tokį ekonominį modelį aptarnaujančias politines institucijas klastojant rinkimus, per korupcines veikas arba pasitelkiant politinę valdžią riboti teismų nepriklausomumą. Taip susikuria ydingas ratas – norint išlaikyti išnaudotojiškas ekonomines institucijas, tam reikia įtvirtinti išnaudotojiškas ekonomines institucijas, o dėl tokios tvarkos ribojant ekonominę laisvę didėja skurdas, nesukuriama bendra gerovė⁴⁰. Tuo metu turtingose valstybėse veikia įtraukiančios politinės institucijos, kurios per stiprią teisinę valstybę riboja galimybę uzurpuoti valdžią, skatina pliuralizmą ir įtraukiančių ekonominių institucijų susikūrimą, kurių veiksmingumui nereikia politinių institucijų kontrolės, o tai tik dar labiau stiprina įtraukiančias politines institucijas, taip susikuria dorybingas ratas⁴¹. Autoriai pabrėžia, kad įtraukiančios ekonominės ir politinės institucijos atsiranda susidarius kritiniams momentams, kai atsiranda konfliktas valdančiame elite, kai susiduria kelios grupės, kurios nori išlaikyti

³⁷ Fisun, 93-94.

³⁸ Daron Acemoglu ir James A. Robinson, *Why Nations Fail: the Origins of Power, Prosperity and Poverty*, London: Profile Books, 2013.

³⁹ Acemoglu ir Robinson, 372.

⁴⁰ Ten pat, 343-344.

⁴¹ Ten pat, 364.

jiems naudingą esamą tvarką su tomis, kurioms egzistuojanti tvarka nebėra naudinga⁴². D.Acemoglu ir J.A.Robinsonas remdamiesi vokiečių sociologo Roberto Michelso geležiniu oligarchijos dėsniu pabrėžia, kad nuvertę vieną režimą naujieji valdantieji gali ir toliau remtis išnaudotojiškomis institucijomis, ypač tose visuomenėse, kuriose istoriškai ilgą laiką veikia išnaudotojiškos institucijos ir nėra susiformavusios verslo klasės, kuri siektų labiau įtraukiančių ekonominių institucijų atsiradimo, pakankamai plačios elito koalicijos ar politinių institucijų, kurios norėtų riboti valdžios uzurpavimą⁴³.

Alina Mungiu-Pippidi savo darbuose iškelia korupcijos, o ypač politinės korupcijos, svarbą analizuojant valstybių režimus, suprasdama tai kaip grėsmę demokratijai. Tačiau tai analizuojama ne individo, o visuomenės lygiu, kur korupcija yra įprasta valdysenos dalis⁴⁴. Šis konceptas itin aktualus ir analizuojant Ukrainos transformacijos dinamiką, kurioje korupcija būtent pasiekusi tokį aukštą lygį, kad jis neabejotinai daro esminę įtaką valstybės režimo tipui ir riboja demokratiją. Ši teorinė prieiga, kuri savyje sintetina tiek D.C.Northo, J.J.Walliso ir B.R.Weingasto, tiek D.Acemoglu ir J.A.Robinsono, tiek kitas įvairius režimus apibūdinančias teorijas, pabrėždama, kad jeigu išsivysčiusiose valstybėse korupcija yra individuali deviacija nuo universalizmo, kuriame visi piliečiai lygūs, normų, tai postkomunistinėse valstybėse, tokiose, kaip ir Ukraina, kur visuomenės sąranga paremta partikuliarizmu, piliečiai nesitiki lygiateisiškumo, o supranta, kad elgesys su jais priklauso nuo jų statuso ir asmeninių ryšių, o lygiateisiškumo tikėtis gali tik lygindamiesi ne su visais piliečiais, o tik savo statusu grupės viduje, ir tokia tvarka yra priimtina visuomenės norma⁴⁵.

Autorė išskiria kelis netiesioginius indikatorius, norint nustatyti partikuliarizmą: visuotinai paplitęs įsitikinimas, kad nepaisant rinkimų rezultatų valdžia bus vienodai korumpuota, o politikai yra aukščiau įsatymo, svarbius postus užims tie patys tarpusavyje susiję asmenys, didelė migracija į tuo metu valdančiąją partiją iš opozicinių politinių partijų, įtakingi asmenys išvengia teisinės atsakomybės, prieiga prie svarbiausių resursų

⁴² Ten pat, 332.

⁴³ Ten pat, 360-363.

⁴⁴ Alina Mungiu-Pippidi, *The Quest for Good Governance*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 4-5.

⁴⁵ Alina Mungiu-Pippidi, „Corruption: Diagnosis and Treatment“. *Journal of Post-Soviet Democracy*, 17 (3), 2006, 86-88.

galima tik tarpininkaujant oligarchiniams įtakos tinklams⁴⁶. Režimai šioje teorinėje prieigoje klasifikuojami į uždaros prieigos partikuliaristinius režimus priklausomai nuo jų uždarumo lygio: patrimonializmą (visiškas partikuliarizmas), konkurencinį partikuliarizmą ir ribinį (tarp partikuliarizmo ir universalizmo) ir atviros prieigos režimus (etinis universalizmas). Jei patrimonializmas ir universalizmas yra du aiškūs priešingi poliai, autorė išskiria du tipus režimų, kurie yra tarp jų. Juos verta atskirai aptarti. Konkurenciniame partikuliarizme nėra valdžios monopolio, nes rinkimai, kad ir veikiami korupcijos, yra institucionalizuoti, tačiau teisinė valstybė silpna, esantys valdžioje yra aukščiau įstatymo, prieigos prie resursų siekiama partikuliariai. Ribinis režimų tipas sutampa su tai, ką D.C.Northas, J.J.Wallisas ir B.R.Weingastas vadina slenkstinėmis sąlygomis⁴⁷.

1.4. Atviros ir ribotos prieigos režimų teorija

D.C.Northas, J.J.Wallisas ir B.R.Weingastas savo knygoje „Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History“⁴⁸ aprašo prievartos problemą visuomenėje, kuri yra centrinė visoms visuomenėms, o kaip ji yra suvaldoma, priklauso nuo įvairių visuomenių taikomų būdų. Individai visada turi galimybę pasinaudoti prievartą tarpusavyje kovodami dėl resursų ar valdžios. Savo veikale jie analizuoja tuos skirtingus būdus, kaip visuomenės, pasitelkamos politinę, ekonominę, religinę ir kitokių rūšių veiklas sugebėjo suvaldyti prievartą tūkstančius metų. Autoriai pabrėžia, kad jokiai visuomenei nepavyko išspręsti šios centrinės problemos. Prievartos panaudojimo galimybė išlieka bet kurioje individų grupėje, o geriausiu atveju prievarta gali būti suvaldyta. Prievartos problema apima ne tik tiesioginį prievartos panaudojimo veiksmą, bet ir grasinimą prievartą panaudoti, nes individai ir valstybės itin kreipia dėmesį, ar tie grasinimai gali būti įgyvendinti, prie kokių aplinkybių prievarta būtų panaudota. Asmuo, kuris patiria grasinimą, kad prieš jį bus panaudota

⁴⁶ Mungiu-Pippidi, 2006, 92.

⁴⁷ Mungiu-Pippidi, 2015, 28-33.

⁴⁸ Douglass C. North, John Joseph Wallis ir Barry R. Weingast, *Violence and Social Orders: A conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*, New York: Cambridge University Press, 2009.

prievarta, gali būti veikiamas nemažiau nei asmuo, prieš kurį ji panaudota. Kadangi prievartos problema apima ir grasinimus ją panaudoti, anot autorių, sunku išmatuoti tikrąjį prievartos lygį visuomenėje. Ypatingas dėmesys skiriamas organizuotai prievartai, kurią gali panaudoti arba grasinti panaudoti organizuota grupė žmonių. Anot autorių, individai nedidelėse grupėse sugeba užsitikrinti vienas kito pasitikėjimą, sukurti bendrus interesus per nuolatinį bendravimą ir taip suvaldyti prievartos panaudojimą arba grasinimą ją panaudoti, todėl prievartą suvaldyti mažose grupėse tokiu būdu yra įmanoma, tačiau toks prievartos problemos sprendimo būdas tampa neįmanomas didesnėse žmonių grupėse ar visuomenėse, nes individas tiesiog negali pažinoti visos grupės ar visuomenės ir naudoti asmeninius ryšius prievartai stabdyti, todėl pabrėžiama, kad reikalinga sukurti socialinį institutą, kuris didesnėse visuomenėse galėtų suvaldyti prievartos problemą. Autorių teigimu, prievarta suvaldoma per institucijas ir organizacijas.

Pabrėžiama, kad šiuolaikinės atviros prieigos valstybės prievartą kontroliuoja per institucijas, prievartos naudojimas yra draudžiamas ir už jį baudžiama, tačiau norint, kad individai laikytųsi tokios normos, jie turi būti tikri, kad jos laikysis jų atžvilgiu ir kiti, todėl didesnėje visuomenėje reikalinga organizacija, kuri užtikrintų tokios normos laikymąsi. Todėl kuo didesnė grupė žmonių, tuo reikalinga didesnė organizacija, kuri tai užtikrintų ir įgyvendintų. Tai turi būti įgyvendinta nuasmenintai, tai yra norma, galiojanti visiems visuomenės nariams, kurie jos laikosi be išimties.⁴⁹

Tačiau toks būdas, kai prievarta suvaldoma per prievartos priemonių konsolidavimą, yra iš tiesų taikomas tik trumpą žmonijos istorijos tarpsnį ir tik mažumoje visuomenių bei valstybių. Dauguma visuomenių remiasi visiškai priešinga logika. Organizacijų vaidmuo čia tampa itin svarbus. Autoriai pabrėžia, kad nesukūrus stiprių politinių ir ekonominių organizacijų prievartos priemonių monopolizavimas nėra įmanomas. Tokiose natūraliose, prigimtinėse valstybėse (*natural state*), kuriose vyrauja stipresniojo teisė, sukuriama tokia situacija, kai galią turintiems individams, elito nariams neapsimoka naudoti prievartos dėl tarpusavio susipynusių ekonominių, politinių, religinių ar kitokių interesų, toks modelis užtikrina jų interesų patenkinimą. To rezultatas – visuomenėje prievarta yra suvaldoma, jie neturi poreikio jos naudoti ar grasinti ją

⁴⁹ North, Wallis ir Weingast, 13-17

panaudoti. Vietoj prievartos jie bendradarbiauja tarpusavyje pasiskirstę atitinkamais vaidmenimis. Autoriai tai vadina specializacija karinėje (prievartos), ekonominėje, politinėje ir kitose srityse.

Toks prievartos suvaldymo modelis yra labiausiai naudojamas žmonijos istorijoje. Autoriai tai vadina *uždaros prieigos santvarka*. Teorinio koncepto kūrėjai pabrėžia, kad šios natūralios valstybės neturi būti panašios savo politinėmis, ekonominėmis ar religinėmis vertybėmis (tarkime Vladimiro Putino valdoma Rusija ir Tiudorų dinastijos valdoma Anglija), jos vienodos tik visuomenės organizavimo forma⁵⁰. Jos esmė yra dominuojančios koalicijos sukūrimas, kuri turi išskirtines prieigas prie tokių resursų, kaip žemė, darbo jėga, kapitalas arba prekybos, švietimo ir kitų svarbių veiklų. Visiems kitiems tokios prieigos yra ribojamos. Dominuojanti koalicija sudaroma iš galingiausių elito narių, ji turi savo vidinę dinamiką, nes nariai, kurių įtaka susilpnėjo, yra išstumiami, o įtakingi individai, kurių įtaka išaugo, įtraukiami, atitinkamai galimi persikirstymai ir viduje koalicijos, bet visa tai matuojama įtakos ir jėgos kontekste.

Autorių teigimu, dominuojančios koalicijos nariai susilaiko nuo prievartos panaudojimo, remia režimą ir įsipareigojimus vienas kitam, nes dėl prieigos prie resursų apribojimo susiformuoja išgaunamos rentos⁵¹. Renta (kuri yra esminė koaliciją rišanti medžiaga) autoriai vadina naudą, išgaunamą iš ekonominio resurso, kurios dominuojančios koalicijos narys ar visa koalicija negautų, jeigu jis būtų naudojamas geriausiu alternatyviu būdu, ir taip atsiranda stimulus gerbti susitarimą, nes prievartos naudojimas išgautų mažesnę naudą, nei susilaikymas nuo jos, todėl apsimoka laikytis dominuojančios koalicijos susitarimų⁵². Tokiu būdu, anot D.C.Northo, J.J.Walliso ir B. R.Weingasto, politiniai veikėjai sukuria ekonomines privilegijas siekdami išlaikyti politinę koaliciją valdžioje.

Elitui nepriklausantys visuomenės sluoksniai, siekdami apginti save ir savo turtą, siekia dominuojančios koalicijos narių apsaugos, taip visuomenėje susiformuoja patrono-kliento santykiai, kai patronas, kuris yra galingas elito narys, užtikrina jų ir jų interesų apsaugą. Tai yra naudinga ir elitui, nes užtikrinamas dominuojančios koalicijos

⁵⁰ Ten pat, 31

⁵¹ Ten pat, 30

⁵² Ten pat, 19

stabilumas ir įtaka. Kaip apibrėžia autoriai, tokiu būdu elitui nepriklausantys asmenys identifikuojami per priklausymą patrono-kliento tinklui.

NWW teorinis konceptas natūralios valstybės tipologiją suskirsto į tris rūšis: trapi (*fragile*), susiformavusi (*basic*) ir subrendusi (*mature*). Autoriai pabrėžia, kad tai euristinis metodas, iš tiesų šios visuomenės yra daug komplikuočiau nei pasiūlytas surūšiavimas. Pagrindinė jų skirtis yra organizacijų stiprumas ir autonomiškumas.

Trapi natūrali valstybė apibūdinama kaip tokia, kuri nepajėgia išsaugoti savo egzistavimą vidinių ar išorinių grėsmių akivaizdoje, o dominuojanti koalicija nėra stabili, ji itin priklauso nuo jos narių identiteto, bet kokie iššūkiai ar šokai, susiję su koalicijos narių interesais, gali iškart sąlygoti persitumdymus koalicijos viduje arba apskritai naujos susiformavimą. Galios didinimas dominuojančios koalicijos viduje tiesiogiai nulemia ekonominę sėkmę. Institucijos yra itin silpnos, elito nariai nesilaiko normų ilguoju laikotarpiu. Tokios valstybės nepajėgios sukurti veikiančių teisinių sistemų, galinčių užtikrinti nuosavybės apsaugą, valstybė nepajėgi spręsti ginčus tarp individų. Veikia tik primityviausia teisės forma⁵³.

Susiformavusi natūrali valstybė, anot autorių, sugeba užtikrinti ilgalaikes, tvarias valstybės organizavimo formas, visų pirma veikia viešoji teisė, reguliuojanti viešosios valdžios subjektų statusą, santvarką, subjektų tarpusavio santykius ir santykius su dominuojančios koalicijos nariais. NWW teorinis konceptas teigia, kad visų pirma pateikiamas aiškus reguliavimas, kaip sprendžiama lyderio ir elito narių įpėdinystė, reguliuojami mokesčių, duoklių tarifai. Elitui suteikiami instituciniai instrumentai spręsti tiek viešo, tiek privataus pobūdžio ginčus. Autoriai pabrėžia, kad tokios formos natūralioje valstybėje patvarumą turi tik tokios organizacijos, kurios arba yra valstybės, arba itin glaudžiai su ja bendradarbiauja. Nuo jos priklauso, dėl to nėra privačių organizacijų, kurios galėtų konkuruoti ir egzistuoti su valstybės kontroliuojamomis organizacijomis. Pabrėžiama, kad susiformavusios natūralios valstybės išlikimo laikas priklauso nuo to, kiek plačiai jos sukurtos organizacijos tenkina platesnius elito sluoksnius.⁵⁴

⁵³ Ten pat, 42-43

⁵⁴ Ten pat, 43-46

Trapioje natūralioje valstybėje organizacijos itin susietos su galingais elito nariais, o dominuojanti koalicija yra vadinama „organizacijų organizacija“, su kuria susieti galingi elito nariai. Autoriai daro išvadą, kad tokios rūšies valstybei vystantis į susiformavusią natūralią valstybę šios organizacijos tampa aiškiau apibrėžtos, labiau institucionalizuotos. Tuo metu trečioji natūralios valstybės rūšis yra subrendusi natūrali valstybė, kuri pasižymi stipriomis organizacijomis tiek susietomis su valstybe, tiek privačiomis, susiformuoja institucijos, reikalingas teisinis reguliavimas spręsti santykius organizacijų viduje ir tarp jų, apsaugoti organizacijas nuo valstybės ar dominuojančios koalicijos galimų bandymų jas nusavinti.⁵⁵ Subrendusi natūrali valstybė nuo susiformavusios natūralios valstybės skiriasi dvių charakteristikų išsivystymo laipsniu: valstybės institucinės sąrangos tvarumo ir elito organizacijų gyvybingumu, kurios nesusietos, yra ne valstybės rėmuose⁵⁶.

Tuo metu atviros prieigos režimai pasižymi valstybės teisėtu prievartos monopolium, griežtai riboja prieigą prie prievartos priemonių, bet priešingai, nei natūrali valstybė, neriboja prieigos prie ekonominės ir politinės veiklos. Prievartos panaudojimas yra griežtai reglamentuotas, vykdoma prievartos priemonių (kariuomenės, policijos) politinė kontrolė, yra aiškiai instituciškai nustatyta, kada prievarta gali būti legitimiai panaudota, taip pat autoriai išskiria dar vieną itin svarbų aspektą, jog tas panaudojimas turi būti nuasmenintas: prieš nieką savavališkai negali būti panaudojama arba grasinama panaudoti prievartą, tai yra visi piliečiai yra lygūs prieš įstatymą – jei taisyklės negalioja nuasmenintai, vadinasi, valstybė nėra atviros prieigos, o natūrali. Atvirų prieigų režimų piliečiai neremia tų politikų, kurie kėsina į tokius valstybės organizavimo principus ir visuomenės vertybes.⁵⁷ Visuomenėse vyrauja lygybės, universalus įtraukimo, dalijimosi vertybės, kaip visuotinio bendrojo ugdymo, socialinės apsaugos programos, vystojam viešoji infrastruktūra ir t.t. Teismui, kitoms valstybės institucijoms, o visų pirma įstatymui visi asmenys lygūs nepaisant jų socialinės, etninės ar kitokios kilmės. Niekas dėl to negali sulaukti privilegijų ar diskriminacijos. Yra priimta ir veikia konstitucija.

Politinės partijos rungtis laisvuose ir demokratiškuose rinkimuose, pilietinė visuomenė yra itin gausi, daugybė organizacijų, atstovauja įvairiems visuomenės

⁵⁵ Ten pat, 73-74

⁵⁶ Ten pat, 47

⁵⁷ Ten pat, 122

sluoksnių interesams, sukurta stabdžių ir atsvarų sistema, neleidžianti valdančiajam elitui riboti prieigas ir išgauti rentas tik sau. Atviros prieigos režimai pasižymi visuotiniu dalyvavimu politikoje, ilgalaikėmis, amžinomis politinėmis partijomis, tai yra tokiomis, kurios pragyvena steigėjus ar narius. Jos konkuruoja programomis, rinkimų kampanijomis, siekia atstovauti plačiajam viešajam, o ne siauram privačiam interesui⁵⁸.

Priešingai nei natūraliose valstybėse, atviros prieigos režime ekonominėms organizacijoms nereikia dalyvauti politikoje, siekiant apsaugoti savo nuosavybę, laisvą konkurenciją, siekti kitų privilegijų iš valdžios, norint turėti pelningą verslą⁵⁹. Atviros prieigos režimai pasižymi laisva politine ir ekonomine konkurencija, reiškia pagrindinis ekonomikos organizavimo būdas yra rinkos savireguliacija tarp laisvų rinkos dalyvių ir vartotojų.

Ekonomika, autorių teigimu, taip pat apriboja politiką atviros prieigos santvarkoje, nes prekybos sektorius turi konkuruoti tarptautinėse rinkose, dėl to bandymai nusavinti ar ženkliai kelti mokesčius sukelia pavojų būti nekonkurencingiems tarptautinėje prekyboje ir tai atsiliepia šalies gerovei⁶⁰.

Tokiu būdu politikoje ir ekonomikoje vyrauja nuasmenintas požiūris. Tai vėl yra priešingybė natūralios valstybės logikai ir veikimo būdai.

Tam, kad įvyktų ribotos prieigos režimo transformacija į atviros prieigos režimą NWW teorinis konceptas nurodo du tam reikalingus žingsnius, pabrėžiant, kad transformacija turi vykti visų pirma pagal natūralios valstybės modelio logiką. Transformacijos pradžia reikalinga, kad dominuojančios koalicijos santykiai virstų iš asmeninių į nuasmenintus ir vėliau tai būtų išplėsta nuo elito į didesnius visuomenės sluoksnius. Elito privilegijos turi virsti teisėmis, turi veikti institucijos, organizacijos. Tada darytina išvada, kad natūrali valstybė yra ant slenksčio į atviros prieigos režimą⁶¹.

Autoriai nurodo tris slenkstines sąlygas, kurios reikalingos sėkmingai transformacijai. Tai teisės viršenybė taikoma elitui, amžinai gyvenančios organizacijos, veikiančios viešose ir privačiose sferose ir konsoliduota prievartos priemonių kontrolė.

⁵⁸ Ten pat 118

⁵⁹ Ten pat, 111-112

⁶⁰ Ten pat, 124

⁶¹ Ten pat, 148

Teisės viršenybės taikymas elitui reiškia, kad įsteigta teisminė sistema įstatymą elito nariams taikomo lygiai teisingai, būtina, kad teismo sprendimai būtų nešališki ir privalomi vykdymui. Tiesa, kaip pabrėžia autoriai, pats įstatymas neturi būti teisingas⁶². Autoriai pabrėžia, kad pasiektas teisinis kompromisas dėl vieno iš elito narių teisių tampa precedentu ir teise jau visam elitui ir tokiu būdu asmeninė privilegija virsta nuasmeninta teise ir pirmu žingsniu į nuasmenintus santykius⁶³.

Kaip jau minėta, amžinai gyvenančios organizacijos veikla turi trukti ilgiau nei jos atskirų narių įtaka joms. Kaip nurodo autoriai, pavyzdžiui, korporacija yra viena tokių amžinai gyvenančių organizacijų, nes joks pavienis narys negali jos likviduoti, ji nėra siejama tik su vienu asmeniu ir jo trumpalaikiu interesu. Tokios organizacijos turi turėti juridinio asmens statusą, turėti teises ir pareigas. Tai turi būti taikoma tiek viešojoje, tiek privačiojoje sferose veikiančioms organizacijoms⁶⁴. Tai taip pat visų pirma susiję su nuasmeninto santykio visuomeniniame gyvenime kūrimu.

Trečioji slenkstinė sąlyga yra prievartos priemonių konsoliduota kontrolė valstybės rankose. Autoriai logiškai pažymi, kad nesant tokioms sąlygoms neįmanomas nuasmenintas santykis, nes atskiros elito grupės kontroliuoja atskirus prievartos priemonių elementus.

Visi prievartos resursai turi būti sukoncentruoti vienos organizacijos rankose, ji dažniausiai yra politinės prigimties organizacija, savo ruožtu esantis dar didesnės politinės organizacijos dalimi. Organizacijos, kurioje konsoliduotos prievartos priemonės, galimybės naudoti prievartos priemones yra griežtai reglamentuotos⁶⁵, visuomenė tampa taikesnė, joje sumažinamos galimybės siaurais interesais panaudoti prievartą ar grasinti ją panaudoti. Kaip pastebi autoriai, pasiekti prievartos priemonių konsolidavimą yra viena sunkiausių slenkstinių sąlygų, nes natūralias valstybes valdo galingų individų koalicijos, tad jos narės nėra linkusios atsisakyti turimų prievartos priemonių. Sąlygos, kad jos būtų linkusios ar sutiktų su tuo, visada susiklosto tik išimtiniais atvejais, tuo labiau nėra linkusios suteikti visų galių vienam valstybės vyriausiajam ginkluotųjų pajėgų vadui⁶⁶.

⁶² Ten pat, 151

⁶³ Ten pat, 185

⁶⁴ Ten pat, 151

⁶⁵ Ten pat, 153

⁶⁶ Ten pat, 169

NWW teoriniame koncepte pabrėžiama, kad karinių, politinių ir ekonominių interesų ir organizacijų atskyrimas neįvyksta be specialių susidariusių istorinių sąlygų. Tai įmanoma tik subrendusioje natūralioje valstybėje su itin stipriomis elito organizacijomis⁶⁷.

2. EUROMAIDANO REVOLIUCIJA: PRIEŽASTYS IR ILGALAIKĖS PASEKMĖS

2013 metų lapkričio 21 dieną Ukrainos ministrų kabinetui, kuriam vadovavo prorusiškų pažiūrų premjeras Mykola Azarovas, paskelbus, kad stabdomas pasirengimas pasirašyti Asociacijos sutartį su Europos Sąjunga, Ukrainos sostinėje Kijeve, Nepriklausomybės (*Maidan Nezalezhnosti*) aikštėje susirinko šimtai aukštųjų mokyklų studentų ir jaunų žmonių į taikų protestą. Protestuotojai suprato, kad toks Vyriausybės sprendimas reiškė, kad Ukrainos prezidento Viktoro Janukovyčiaus žadėta proeuropietiška geopolitinė kryptis, su kuria buvo siejamos reformų viltys, keičiama į prorusišką, o Europos Sąjungos narystės perspektyva, kad ir tolima, į narystę Rusijos kuriamoje Euroazijos ekonominėje sąjungoje. Prasidėjo trys itin įtempti protestų, išaugusių į revoliuciją, mėnesiai, kurie baigsis Ukrainos prezidento V. Janukovyčiaus režimo žlugimu.

Euromaidano išvakarėse prezidento V. Janukovyčiaus valdoma Ukraina visuotinai literatūroje pripažįstama kaip uždaros prieigos režimas, kurį galima apibūdinti hibridiniu (Hale), konkurenciniu autoritarizmu (Levitsky)⁶⁸ ar konkurenciniu partikuliarizmu (Mungiu-Pippidi)⁶⁹, remiantis šių autorių teoriniu prieigų klasifikavimu. Dalis politologų teigia, kad nors Ukrainos prezidentų Leonido Kučmos, Viktoro Juščenkos, V. Janukovyčiaus, Petro Porošenkos valdymo stilius ir skyrėsi, tačiau visi šie režimai priskirtini prie hibridinio režimo tipo⁷⁰. 2004 metais Oranžinės revoliucijos metu V. Janukovyčiui „praradus“ Ukrainos prezidento postą, jį remiantys oligarchai bei jo politinis klanas Donecke, pasinaudodami naujojoje Oranžinėje koalicijoje tarp buvusių

⁶⁷ Ten pat, 175

⁶⁸ Thomas Ambrosio, „The fall of Yanukovych: structural and political constraints to implementing authoritarian learning“. *East European Politics*, 33 (2), 2017, 18.

⁶⁹ Mungiu-Pippidi, 2015, 263.

⁷⁰ Matsiyevsky, 2018, 356.

revoliucijos bendražygių prezidento V.Juščenkos ir premjerės Julijos Tymošenko tvyrančia didele įtampa ir aštriais tarpusavio nesutarimais, pasitelkę žinomą rinkimų kampanijų konsultantą Paulą Manafortą, dirbusį su įvairiais Jungtinių Valstijų respublikonų kandidatais į prezidentus, vis dėlto sugebėjo 2010 metais pasiekti V.Janukovyčiaus pergalę Ukrainos prezidento rinkimuose. Būtent su P.Manafortu⁷¹, kurį pasamdė vienas svarbiausių Ukrainos oligarchų Rinatas Achmetovas, siejama V.Janukovyčiaus rinkimų strategija, kuri turėjo ilgalaikių pasekmių Ukrainai: retorika nukreipta prieš NATO ir apskritai Vakarų, siūlanti artimesnių santykių su Rusija reikalingumą, dirbtinis Ukrainos kultūrinis, ir konkrečiai lingvistinis, skaldymas, bandant perkelti tai ir į geografinį Rytų ir Vakarų regionų priešinimą, akcentuojant tariamai pažeidžiamas rusakalbių teises, spekuliacijos apie tariamai varžomas rytų Ukrainos sričių teises⁷². Per Oranžinę revoliuciją patirta politinė „trauma“ neabejotinai skatino Donetsko klaną ir jo lyderį V.Janukovyčių po 2010 metų pergalės antrame ture⁷³ imtis valdžios koncentracijos ir politinių sprendimų, kurie sąlygojo autoritarines tendencijas, šiurkščiai pamynė teisinės valstybės principus, siekiant situacijos, kai prarandama politinė valdžia, nepasikartojimo. Siekdamas sutvirtinti savo galias V.Janukovyčius pasitelkė režimo valdomą teismų sistemą ir grąžino 1996 metų Ukrainos konstituciją, kuri buvo pakeista po Oranžinės revoliucijos, ir taip įgavo didžiulius įgaliojimus kaip prezidentas. Teisės ekspertų teigimu, toks sprendimas peržengė Ukrainos konstitucinio teismo įgaliojimus, pamynė teisėjų ir teismo nepriklausomumo principus ir buvo vienas esminių žingsnių režimo autoritarėjimo link. Dainiaus Žalimo⁷⁴ vertinimu „V.Janukovyčius, atrodo, buvo pasibalnojęs Konstitucinį teismą savo valdžiai įtvirtinti. Prieštaringi, bet vienareikšmiškai

⁷¹ 2016 metais P.Manafortas vadovavo dabartinio JAV prezidento Donaldo Trumpo rinkimų kampanijai, 2017 m. spalį jam pareikšti įtarimai dėl pinigų plovimo nusiėmus apie 18 milijonų JAV dolerių gautų iš V.Janukovyčiaus „juodosios kasos“ ir kitais su šiuo epizodu susijusiais sunkiais finansiniais nusikaltimais. Įsiteisėjusiu federalinio teismo sprendimu nuteistas už šiuos nusikaltimus.

⁷² Roman Romaniuk, „How Paul Manafort Brought US Politics to Ukraine (and Ukrainian Politics to the US)“. *Ukrayinska Pravda*, 2016 08 18. <<https://www.pravda.com.ua/eng/articles/2016/08/18/7118057/>> [Žiūrėta 2020 05 12].

⁷³ Balsavimo rezultatai pasižymėjo itin ryškiu geografiniu skirtumu: Vakarų Ukrainai balsuojant prieš V.Janukovyčių, o rytų Ukrainai už. Tuometis Ukrainos prezidentas V.Juščenka nepateko į antrąjį rinkimų ratą, nors viešai jis ir jį remiantys politikai negalėjo raginti balsuoti už V.Janukovyčių, jie itin aršiai kritikavo V.Janukovyčiaus konkurentę antrame ture J.Tymošenko. Prezidentui V.Juščenkai pavaldžios institucijos įvairiais veiksmais stengėsi silpninti J.Tymošenko politinę įtaką, pasitikėjimą ja visuomenėje.

⁷⁴ Dr. Dainius Žalimas yra Lietuvos Konstitucinio Teismo teisėjas (nuo 2011 metų) ir šio teismo pirmininkas (nuo 2014 m. liepos mėnesio), taip pat teisės profesorius, besispecializuojantis tarptautinės teisės ir konstitucinės teisės srityse.

V.Janukovyčiui naudingi, sprendimai prasidėjo dar tada, kai leista deputatams prisijungti prie Regionų partijos frakcijos taip sudarant V.Janukovyčiui būtiną daugumą parlamente. Žinoma, svarbiausias sprendimas, lėmęs valdžios uzurpaciją, buvo prezidentinės valdymo formos grąžinimas 2010 m. Jei konstitucijos pataisų pripažinimas antikonstitucinėmis pagal priėmimo tvarką dar turėjo tam tikro pagrindo, Konstitucinis teismas negalėjo atkurti iki tų pataisų buvusios konstitucijos redakcijos, itin sustiprinusios V.Janukovyčiaus valdžią. Tokių įgaliojimų neturi konstituciniai teismai, nes tai iš esmės yra teisėkūros įgaliojimai: kokia valdymo forma turi būti nustatyta, yra konstitucija keičiančių subjektų – referendumo ar parlamento – kompetencijos sritis⁷⁵. Nors tuometinėje Ukrainoje ir egzistavo formalios valstybės institucijos, realūs sprendimai buvo priimami remiantis neformaliomis praktikomis: atskiroms valdymo, ekonomikos sritims faktiškai vadovauti buvo priskiriami šešėliniai V.Janukovyčiaus režimo pasitikėjimo asmenys. Kadangi pats V.Janukovyčius yra asmuo su kriminaline praeitimi, jo aplinka buvo itin kriminalizuota ir vadovavosi nusikalstamo pasaulio praktikomis bei elgsenos logika. Dėl to iš kriminalinio pasaulio į valstybės valdymą buvo perimtas vadinamas „prižiūrintojo“ (*smotryaschii*) institutas. Tai Sovietų Sąjungos ir vėliau Rusijos nusikalstamame pasaulyje paplitusi praktika: hierarchiškai aukštesnis kriminalinės organizacijos narys „paskiria“ kitą tokios organizacijos narį suteikdamas jam įgaliojimus kriminalinės organizacijos ar jos vadeivos vardu kuruoti tam tikras neteisėtos veiklos sritis ar geografines vietas. V.Janukovyčiaus korupcinėje sistemoje tokie asmenys taip pat faktiškai, bet neformaliai kuravo jiems pavestus klausimus, neturėdami arba net negalėdami tam turėti oficialių juridinių įgaliojimų. Net jei toks asmuo ir buvo oficialus pareigūnas, atsakingas už tam tikrą sritį valstybės sąrauge, kuri sutapo su pavesta neoficialia sritimi, jo faktinė įtaka buvo didesnė, nei jo teisiniai įgaliojimai, nes jis jų ribų galėjo visiškai nepaisyti, piktnaudžiauti tarnyba ar nebaudžiamai užsiimti korupciniais nusikaltimais toje srityje, juos organizuoti režimo naudai. Siekdamas režimo naudai pajungti teisminę valdžią, prokuratūrą, kvotos ir tardymo, kitas teises institucijas V.Janukovyčius ne tik paskyrė jiems vadovauti sau lojalius žmones, bet ir patikėtinį jiems kontroliuoti. D.Žalimo teigimu, Ukrainos „Konstitucinis teismas buvo faktiškai pavaldus V.Janukovyčiui ir, tikėtina, klausė

⁷⁵ Dainius Žalimas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 16.

„prižiūrinčiojo” A.Portnovo ⁷⁶ nurodymų”. V.Janukovyčiaus režimas pasižymėjo prievartos naudojimu siekiant politinių ar ekonominių tikslų. Bendrosios bei specializuotos kompetencijos teismai, prokuratūra, kvotos ir tardymo institucijos taip pat neišvengė neteisėto režimo kišimosi: ryškiausi to pavyzdžiai yra politiškai motyvuotas opozicijos lyderių buvusios premjerės J.Tymošenkos, buvusio vidaus reikalų ministro Jurijaus Lucenkos baudžiamasis persekiojimas – jie buvo nuteisti ir įkalinti. J.Tymošenkos byla apibūdintina kaip selektyvaus teisingumo pavyzdys, nes, nors ir esant pagrindui kelti jos teisinės atsakomybės klausimą dėl gamtinių dujų tiekimo sutarčių su Rusijos valstybiniu koncernu „Gazprom” pasirašymo ir apskritai dėl J.Tymošenkos vyriausybės politinės korupcijos, tai buvo daroma siekiant ne nuasmenintos kovos su korupcija, o tik selektyviai baudžiamojon atsakomybėn patraukti konkrečią politinės opozicijos atstovę, kuri negalėjo tikėtis nei objektyvaus tyrimo, nei teisingo ir nešališko teismo.

Petro Vaitiekūno ⁷⁷ teigimu, „režimas buvo orientuotas vien tik į savo ir savo klano interesų tenkinimą, klano aptarnavimą ir už tai nebuvo aiškumo: ko tas režimas siekia, kokia jo strategija. V.Janukovyčius ir jo žmonės nebuvo demokratai, nesuprato demokratijos. Aišku, Ukraina nebūtų taikiusis su diktatorišku režimu, todėl jis visą laiką ir balansavo tarp autoritarizmo ir demokratijos. Bet ir vienas, ir kitas jiems buvo svetimas. Gal su malonumu ir būtų ėję į labiau į diktatorišką pusę, bet prisibijojo žmonių”⁷⁸. V.Janukovyčiaus lyderystė nebuvo telkianti, jis laimėjo nedidele persvara, reikšminga dalis Ukrainos gyventojų jį visą laiką vertino neigiamai. Teismų ir teisėsaugos silpnos, itin korumpuotos sistemos V.Janukovyčiaus režimo buvo išnaudojamos ne tik oponentų persekiojimui, bet visų pirma sisteminei korupcijai

⁷⁶ Andrejus Portnovas buvo Ukrainos prezidento V.Janukovyčiaus patarėjas teismų klausimais, Prezidento administracijos vadovo pirmasis pavaduotojas, tačiau yra vertinamas kaip daręs faktinę įtaką teismų ir teisinių institucijų sprendimams. Tai buvo realizuojama ne tik aukštinant režimui lojalius teisėjus, tačiau ir pasitelkiant bauginimą, šantažą, korupciją

⁷⁷ Petras Vaitiekūnas yra buvęs užsienio reikalų ministras (2006–2008), Lietuvos ambasadorius Ukrainoje (2010–2014), Ukrainos nacionalinio saugumo ir gynybos tarybos sekretoriaus patarėjas (2015–2019). Paskutinis Vakarų diplomatas, palikęs Krymą, jame išbuvo Rusijai vykdant pusiasalio užgrobimo operaciją.

⁷⁸ Petras Vaitiekūnas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 17.

įtvirtinti bei plėsti. Anot Oleksandro Kalitento⁷⁹, „korupcija buvo paties režimo dalis, ji buvo visa apimanti, tačiau kartu ji buvo šešėlyje, kruopščiai viešumoje slepiama ir tik po Euromaidano buvo atskleistas visas jos mastas. Sprendimai V.Janukovyčiaus laikotarpiu įvairiausiose srityse priklausė nuo „prižiūrėtojų“, neoficialių priskirtų asmenų su didžiule galia konkrečioje srityje”⁸⁰. Nors dėl korupcijos didelės apimties ir sistematiškumo jokių būdu negalima teigti, kad ji apsiribojo keliose srityse, išskiriamos kelios didžiausią nelegalų pelną nešančios korupcijos kryptys: itin stambaus masto sukčiavimo schemos pasinaudojant valstybinėmis kompanijomis prekyba gamtinėmis dujomis, valstybės infrastruktūros projektų užsakymai privačioms kompanijoms, valstybės biudžeto tiesioginis grobstymas⁸¹. V.Janukovyčiaus dominuojančios koalicijos nariais galima laikyti ne tik Donecko politinį elitą, kurio įsteigta Regionų partija tapo valdančiąja, tačiau ir oligarchus R.Achmetovą, Dmytro Firtašą (abu yra su kriminaline praeitimi, R.Achmetovas buvo susijęs su Donecko organizuotu nusikalstamumu, o D.Firtašas su Ukrainoje gimusiu Rusijos nusikalstamo pasaulio vienu svarbiausių autoritetų, nusikalstamo susivienijimo *Solntsevskaya Bratva* vadeiva Semionu Mogilevičiumi) bei jo partnerį Sergėjų Lyovočkiną (jo tėvas buvo milicijos generolas, artimas V.Janukovyčiui ir, kaip teigiama, disponavęs informacija apie prezidento kriminalinę praeitį), tačiau paskutiniiais valdymo metais V.Janukovyčius politinę ir ekonominę galią itin koncentravo šeimos rankose smarkiai ribodamas ekonominę prieigą kitiems. Apskritai V.Janukovyčiaus režimas identifikuojamas su vadinama „Šeima”⁸² ir jos nariais, tai yra ne tik jo biologiniai šeimos nariai, tačiau sąvoka suprantama daug plačiau, apimant ir artimiausius lojalistus, tai tam tikras svarbiausias galios centras režime, kuris yra artimiausias V.Janukovyčiui: itin svarbų vaidmenį (ypač paskutiniiais valdymo metais, kai kurių politologų teigimu, nuo maždaug 2012 metų vaidino jo vyresnysis sūnus Oleksandras Janukovyčius (pravarde „Stomotologas”), taip pat jo artimas bendražygis tuo

⁷⁹ Oleksandras Kalitenka yra „Transparency International Ukraine” teisės patarėjas, vadovauja pranešėjų apsaugos programai. Korupcijos ekspertas interviu kalba kaip nepriklausomas ekspertas, tai yra savo, o ne „Transparency International Ukraine” vardu.

⁸⁰ Oleksandr Kalitenko, interviu su autoriumi, telefonu, 2020 gegužės 10.

⁸¹ Anders Aslund, „The Maidan and Beyond: Oligarchs, Corruption and European Integration“. *Journal of Democracy*, 25 (3), 2014, 65-66.

⁸² „Šeimos” sąvoka itin plačiai vartojama tiek Ukrainos viešojoje erdvėje, tiek mokslinėje literatūroje. Pvz. Taras Kuzio, „Oligarchs, the Partial Reform Equilibrium, and the Euromaidan Revolution.” Kn. Henry A. Hale ir Robert W. Orttung (sud.) „Beyond the Euromaidan: Comparative Perspective on Advancing Reform in Ukraine”. Stanford: Stanford University Press, 2016, 190.

metu Sergėjus Kurčėna, kuris per kelerius metus dalyvaudamas stambiausiose režimo korupcijos schemose tapo jauniausiu milijardieriumi⁸³. „Šėimos” nariams priskiriamas ir Ukrainos vyriausybės pirmasis vicepremjėras Sergėjus Arbuzovas, mokesčių ir maitų ministras Aleksandras Klimėna, vidaus reikalų ministras Vitalijus Zacharčėna ir kiti. Mykhailo Gannitskyi⁸⁴ teigimu, „režimo korumpuotumo mastai buvo nesuvokiamo dydžio: valdininkų sisteminis kyšininkavimas, mokesčių inspekcijos pinigų reikalavimas iš verslo, tiesioginis pinigų plovimas, S.Kurčėnos kompanijų vykdomas kontrabandinių degalų įvežimas į Ukrainą ir jų realizavimas vietos rinkoje, ir t. t.” visa tai pradėjo kelti didelį nepasitenkinimą verslo, tamė tarpe itin stambaus, gretose⁸⁵. Teisėsaugos ir kontrolės institucijos užsiėmė plataus masto korupcija, turinčia turto prievartavimo ir reketo formų, itin išpopuliarėjo neteisėtas bendrovių perėmimas („reiderystė”). Verta pastebėti, kad tradiciškai daugiau kaip pusė Ukrainos ekonomikos yra šešėlyje, todėl ši dalis verslo tampa itin lengvu grobiu valstybės pareigūnų reketui. Tiesa, būtina pastebėti, kad tai vyko prie visų Ukrainos prezidentų, tačiau V.Janukovyčiaus režimo laikotarpiu tai tapo itin paplitęs ir intensyvus reiškinys. P.Vaitiekūno teigimu, režimas transformavosi į „kriminalizuotą oligarchiją” ir tai kėlė didelį nepasitenkinimą kultūriniam, daliai politinio elito⁸⁶. Jau 2013 metais „Transparency International” užsakymu atlikta apklausa⁸⁷ rodė, kad korupcija suvokiama kaip vienas pagrindinių šalies problemų: vienas iš trijų ukrainiečių buvo net pasiruošęs eiti į gatves kovoti su ja. Ši apklausa atspindi visuomenės nuomonės Euromaidano revoliucijos išvakarėse: net 68 procentai ukrainiečių yra pasiruošę protestuoti dėl išplitusios korupcijos, o 36 procentai išeiti protestuoti į gatves, 43 procentai apklaustųjų buvo įsitikinę, kad per paskutinis kelis V.Janukovyčiaus režimo valdymo metus korupcija išaugo, o net 84 procentai, kad valdžia veikia tik savo naudai. Svarbu pastebėti, kad 66 procentai kaip labiausiai korumpuotą sritį įvardijo teisminę valdžią, o 64 procentai apklaustųjų – teisėsaugos institucijas.

Kaip rodo ir aptarta sociologinė apklausa, teisėsaugos institucijos, kaip prievartos priemonių dalis, išgyveno itin rimtą pasitikėjimo krizę. Vidaus reikalų sistema (milicija,

⁸³ Serhiy Kudelia, „The House That Yanukovich Built“. *Journal of Democracy*, 25 (3), 2014, 25-26.

⁸⁴ Mykhailo Gannitskyi žinomas Ukrainos žurnalistas ir redaktorius, didžiausio skaitomumo Ukrainoje naujienų agentūros ir portalo UNIAN vyriausias redaktorius.

⁸⁵ Mykhailo Gannitskyi, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 2.

⁸⁶ Petras Vaitiekūnas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 17.

⁸⁷ Transparency International ir Gallup International Association, „Global Corruption Barometer - 2013“. <<https://ti-ukraine.org/en/research/barometr-svitovoyi-korupsiyi-2013/>>. [Žiūrėta 2020 05 10].

vidaus kariuomenė etc.), vadovaujama „Šeimos“ nario vidaus reikalų ministro V.Zacharčenkos, vaidino vieną svarbiausių vaidmenų užtikrinant režimo saugumą, naudojama kaip prievartos instrumentas, taip pat buvo reikšmingas nelegalių pajamų šaltinis, įskaitant iš kontroliuojamos kriminalinės veiklos (narkotikų kontrabanda ir platinimas, prekyba žmonėmis, nelegalūs azartiniai lošimai ir kt.), pareigūnų nebaudžiamumas skatino juos ne tik dengti įvairius, tarp jų smurtinius nusikaltimus, tačiau ir juos vykdyti. Dėl to augo nepasitenkinimas ir neapykanta ne tik milicijai, prokuratūrai ir teismams, bet ir visam režimui. Keletas žiaurių smurtinių nusikaltimų, kuriuos arba pridengė milicijos pareigūnai, arba juose juos įvykdė patys, sukėlė masinį Ukrainos gyventojų nepasitenkinimą ir protestus. Nors protestus išprovokavo atskiri žiaurūs atvejai, tačiau jie įvyko dėl to, kad gyventojai susidūrė ir matė tokių veikų sistemiškumą ir nebaudžiamumą. Vienas charakteringų pavyzdžių yra 2013 m. vasaros protestai: žiniasklaidai paskelbus informaciją apie tai, jog pietų Ukrainos Nikolajevo srities Vradijivkos miestelyje žemesnio rango milicijos pareigūnai su bendrininkais pagrobė, išprievartavo ir žiauriai sumušė jauną vietinę gyventoją, o vietos teisėsaugos institucijos nesiėmė veiksmų šiuos asmenis patraukti baudžiamojon atsakomybėn, apie tūkstantis vietos gyventojų įsiveržė į teritorinį milicijos skyrių, jį nuniokojo ir užmėtė „Molotovo kokteiliais“ padegė. Skirtinguose Ukrainos regionuose kilo spontaniški protestai, reikalaujantys teisingumo aukai ir milicijos pareigūnų atsakomybės. Nors režimas buvo priverstas reaguoti ir nusikaltėliai buvo nuteisti, ši situacija reikšmingai prisidėjo prie milicijos (ir visos vidaus reikalų sistemos) delegitimizacijos visuomenės akyse ir gali būti laikoma preliudija į netrukus jau per Euromaidaną šią prievartos priemonę ištikusį kolapsą ir alternatyvių prievartos organizacijų susikūrimą.

Euromaidano protestai prasidėjo dėl režimo sprendimo atsisakyti visuomenei žadėtos Ukrainos geopolitinės (eurointegracijos) krypties. Tačiau kodėl remiantis prorusiška platforma rinkimus laimėjusiam V.Janukovyčiui prireikė vykdyti tokią prieštarinę užsienio politiką, kam apskritai reikėjo kelti narystės Europos Sąjungoje perspektyvą? Juk Ukrainos prezidentas V.Janukovyčius 2010 metais su Rusija pasirašė Charkovo susitarimus, kuriais Rusijos Federacijai leista pratęsti iki 2042 metų naudotis Krymo baze (turėjo baigtis 2017 metais), kur dislokuotas Rusijos Juodosios jūros karinis laivynas, mainais į gamtinių dujų tiekimo susitarimus bei ragino Ukrainą laikytis

neprisijungimo (aktyvaus neutraliteto) principo. Jo vėlyvuoju valdymo laikotarpiu vyko ir aktyvūs bendradarbiavimo su Rusija veiksmai norint sukurti bendrus karinio pramoninio komplekso holdingus, taip integruojant abiejų šalių karinę pramonę. Tačiau, kita vertus, režimas nuosekliai deklaravo ir integracijos į Europos Sąjungą politiką. Galima susisteminti kelias priežastis, kodėl režimas pasirinko europietišką vektorį: eurointegracijos kursas visą jo valdymo laikotarpį buvo teigiamai vertinamas visuomenės, o ypač regionuose, kuriuose per prezidento rinkimus V.Janukovyčius smarkiai pralaimėjo, ir tai galėjo pagerinti jo įvaizdį kituose valstybės vadovo rinkimuose. Donbaso finansinės ir pramoninės verslo grupės skaičiavo, kad integraciniai procesai į ES atvers jiems didesnes ekonomines galimybes, pagerės investicinis klimatas Ukrainoje, kuris sąlygos net konkurenciją tarp Rusijos ir europietiškų investicijų, režimas tikėjosi, kad Ukrainą taip pat pasieks reikšmingos finansinės ES injekcijos, kurias jis galės neskaidriai administruoti. Lauryno Kasčiūno⁸⁸ teigimu, „Ukrainos visuomenė palaikė narystės Europos Sąjungoje perspektyvą, visada daugiau kaip pusė gyventojų palaikė eurointegracinį kursą. V.Janukovyčiui tai buvo naudinga ir siekiant padidinti savo populiarumą vakarų Ukrainoje, tiek siekiant gerų santykių su Europos Sąjungos (ES), ir apskritai Vakarų, valstybėmis. Susitikimuose, kuriuose dalyvavau, V.Janukovyčius buvo labai proeuropietiškas ir pabrėždavo, kad siekia visavertės narystės ES. Dėl NATO akcentuodavo, kad dabar tai nėra darbotvarkėje, nėra tinkamas tam laikas. Tiesa, V.Janukovyčius tikėjosi, kad užteks politinio sprendimo ir nereikės įvykdyti jokių reformų, integracija buvo deklaratyvi, siekiant išsaugoti savo kuriamą politinę valdžios vertikalę, valstybinį protekcionizmą, išlaikant savo korupcinę sistemą⁸⁹. V.Janukovyčiaus dviprasmišką užsienio ir saugumo politiką galėjo lemti jo siekis laviruoti tarp Maskvos ir Vakarų, tikintis išgauti naudos iš abiejų santykių, išvengiant sunkių geopolitinių apsisprendimų, taip pat ir tikintis Vakarų palankumo, o tai mažintų kritiką jo režimo korupcinėms praktikoms, politinių oponentų persekiojimui, nes laikotarpiu po J.Tymošenkos įkalinimo kritika suintensyvėjo: ir pati įkalinta buvusi premjerė, ir jos artimiausia aplinka darė dideles lobistines pastangas Vakarų sostinėse siekdama politinio

⁸⁸ Dr. Laurynas Kasčiūnas buvo Seimo pirmininkės Irenos Degutienės patarėjas užsienio politikos klausimais (2009–2012), dalyvavo Ukrainos prezidento V.Janukovyčiaus ir Lietuvos parlamento vadovės susitikimuose Kijeve ir Vilniuje, kur buvo aptariami tarpvalstybiniai ir geopolitiniai klausimai.

⁸⁹ Laurynas Kasčiūnas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 5 d.

spaudimo jos išlaisvinimui. Tai tapo ir vienu iš reikalavimų norint pasirašyti asociacijos su ES sutartį. Ukrainos politiniam ir diplomatiniam elitui būdinga pervertinti šios valstybės įtaką geopolitiniais procesams ir laikytis nepriklausomo žaidėjo tarp Vakarų ir Rusijos politikos. P.Vaitiekūno vertinimu, nuoseklios „politikos nebuvo ir tai tęsėsi anksčiau, iki V.Janukovyčiaus. Ukraina mėgo save įsivaizduoti kaip didžiulę, įtakingą valstybę, kuri gali diktuoti geopolitinių procesų kryptis, turėti įtaką tiems geopolitiniais procesams⁹⁰, ir V.Janukovyčius stengėsi, kaip ir ankstesni prezidentai bei premjerai, išlaikyti tokį *status quo*. Tai plaukė ir iš visuomenės, kuri labai skirtinga: dalis orientuota stipriai į Europą ir Vakarus, laiko save šios civilizacijos dalimi, kita – Rytų dalimi, labiau sieja save su nostalgija Sovietų Sąjungai, o po to Rusijai. Čia šaknys to neapsisprendimo”⁹¹. 2013 metais itin blogėjo Ukrainos ekonominė padėtis, valstybinis socialinio draudimo fondas buvo praskolintas, iškilo grėsmė nebeišmokėti net pensijų, situacija reikalavo ieškoti galimybių skolintis, tačiau derybos su Tarptautiniu valiutos fondu nepavyko, Rusija, savo ruožtu, pradėjo daryti vis stipresnį politinį ir ekonominį spaudimą, nuo spalio mėnesio vyko itin dažni tiesioginiai Ukrainos prezidento V.Janukovyčiaus ir Rusijos prezidento Vladimiro Putino susitikimai, keli jų laikomi esminiais: tai susitikimas spalio 27 Sočyje ir lapkričio 9 d. Maskvoje, kai Kremlui pavyko galutinai palaužti V.Janukovyčių tiesioginių pokalbių akis į akį su V.Putinu metu. M.Gannitskyi teigimu, „Sočyje dalis susitikimo vyko be vertėjų, diplomatų, lydinčių asmenų ar apsaugos – tik akis į akį V.Putinas ir V.Janukovyčius. Laikoma, kad šiame susitikime V.Janukovyčiui buvo rimtai pagrasinta (tiksliai nėra žinoma kuo, tačiau svarstoma, kad tai galėjo būti grąsinimas ar perversmu, prasidėsiančiu Kryme, ar karinė invazija, ar asmeninis fizinis susidorojimas), tai jį stipriai sukrėtė ir jis įvykdė reikalavimą nepasirašyti asociacijos sutarties su ES.”⁹²

⁹⁰ P.Vaitiekūnas tai iliustruoja vienu charakteringu jo pokalbiu su Ukrainos diplomatijos vadovu: „Viename iš pokalbių su užsienio reikalų ministru, kai aš jam sakiau, kad tai, jog tarp milžiniškų Vakarų ir Rytų geopolitinių plytų ridinėjasi ar maža Lietuva, ar didesnė Ukraina, didelio skirtumo nėra, nes reikia pasirinkti, kuriam pasauliui tu priklausai – europietiškam ar euroazijietiškam. Tai ministras kažkaip įsižeidė ir atsakė: „Na ambasadoriau, kaip jūs čia dabar palyginot: Lietuvą ir Ukrainą? Čia tas pats, kaip lyginti transatlantinį lainerį su kokia nors valtimi.” Toks šalies lyderių požiūris į užsienio politiką ir geopolitiką, tarsi trečiojo kelio, apskritai visada dominavo”.

⁹¹ Petras Vaitiekūnas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 17.

⁹² Mykhailo Gannitskyi, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 2.

2.1 Režimo prievartos aparato griūtis

2013 metų lapkričio 28–29 dienomis Vilniuje vykusiame Rytų partnerystės viršūnių susitikime Ukrainos prezidentas V.Janukovyčius galutinai atsisakė pasirašyti asociacijos sutartį su ES bei Ukrainos-ES pagilintą ir visa apimančią laisvosios prekybos sutartį, o lapkričio 30 dieną Kijeve milicijos pajėgos surengė specialią operaciją, kurios metu panaudojo prievartą prieš taikius Euromaidano protestuotojus ir siekė jėga išvaikyti eurointegracijos kurso rėmėjus. Tačiau tai nenumalšino protestų, o priešingai, milicijos operacija paskatino daug gausesnius susibūrimus, šimtai tūkstančių žmonių atėjo paremti sumuštų studentų ir kitų ten buvusių protestuotojų. Čia būtina atkreipti dėmesį į žiniasklaidos vaidmenį: V.Janukovyčiaus režimas siekė kontroliuoti žiniasklaidos priemones ir jų turinį, tai buvo daroma ir pasitelkiant prievartos priemones (teisėsaugos tyrimus, mokesčių administratoriaus nepalankius sprendimus žiniasklaidos bendrovių akcininkų, jų turimų kitų verslų atžvilgiu) ir pasitelkiant korupciją (mokamas vadinamas abonentinis mokestis už tai, kad nebūtų skelbiama neigiama ir būtų skelbiama pageidaujama teigiama informacija), žiniasklaidos priemonėms buvo priskiriami kontaktiniai asmenys, su kuriais derinamas turinys. V.Janukovyčiaus režimą visą laikotarpį iki jo griūties rėmė oligarcho D.Firtašo ir jo verslo partnerio S.Lyovočkino⁹³ valdoma „Inter“ televizijos grupė, R.Achmetovo „Ukraina“ televizijos kanalas ir jo valdoma žiniasklaidos grupė. „Šeimos“ nariai, arba vadinamieji „jaunieji oligarchai“ S.Kurčenka, A.Klimenka, S.Arbuzovas taip pat investavo į žiniasklaidos priemones, tačiau jų įtaka televizijos rinkoje buvo mažesnė. Tai, kad rentos paskutiniaisiais metais buvo formuojamos pabrėžtinai „Šeimos“ nariams, kitiems elito nariams ribobant ekonomines prieigas, kėlė nepasitenkinimą ir tarp dalies įtakingiausių oligarchų. Didžiausi televizijos kanalai, kurie Ukrainoje valdomi oligarchinių grupių, nušvietė milicijos prievartą prieš taikius protestuotojus. Oligarcho Igorio Kolomoyskio valdomos itin žiūrimos televizijų grupės „1+1“ kanalai ir visa jo žiniasklaidos grupė apskritai plačiai ir palankiai nušvietė Euromaidaną, oligarcho Viktoro Pinčiuko⁹⁴ televizijos kanalų ICTV, CTB žinių tarnybos

⁹³ 2010 vasario – 2014 sausio 17 d. S. Lyovočkinas buvo ir Ukrainos prezidento V.Janukovyčiaus administracijos vadovas.

⁹⁴ Viktoras Pinčiukas vienas turtingiausių Ukrainos oligarchų, buvusio ilgamečio Ukrainos prezidento Leonido Kučmos žentas.

taip pat aktyviai dalyvavo protestų nušvietime. Objektvūs milicijos operacijos nušvietimas svarbiausiuose televizijos kanaluose paskatino visuomenės pasipiktinimą bei naujus daug gausesnius protestus, kurių tikslas buvo solidarizuotis su sumuštaisiais, bet jau virto ir į protestus prieš patį režimą. Gruodžio 10–11 dienomis Vidaus reikalų ministerijos pajėgos dar kartą pabandė „išvalyti“ aikštę nuo protestuojančių, prasidėjo susirėmimai, atsirado barikados. Būtent prievartos panaudojimas prieš taikų Euromaidaną, kurio dalyviai dar nebuvo ginkluoti, dar nevyko tarpusavio kruvinų susirėmimų su vidaus reikalų pajėgomis, ir paskatino protestuotojus kelti politinius reikalavimus, nukreiptus prieš patį V. Janukovyčiaus režimą⁹⁵. Didelis nedarbas šalyje ir maži atlyginimai skatino Ukrainos gyventojus vykti uždarbiauti į užsienį: rytų Ukrainoje didesnė pramonės, ypač sunkiosios, koncentracija, didesnis verslo aktyvumas, todėl buvo sukuriama ir daugiau darbo vietų, Donbaso regionas buvo susietas aktyvesniais ryšiais su Rusija. Jo gyventojai, jei vykdavo uždarbio tikslais į užsienį, tai daugiau į Rusiją, Kazachstaną. Tuo metu vakarų Ukrainoje vyravo didesnis nedarbo lygis, patys regionai turi artimesnius ekonominius ir kultūrinius ryšius su ES valstybėmis, dalis kalba lenkiškai (Lvovo sritis), vengriškai (Užkarpatė), dėl to su asociacijos sutartimi buvo siejamos ir bevizio režimo viltys, kaip galimybė laisviau keliauti ir dirbti ES valstybėse. Eurointegracinių procesų atsisakymas taip pat tapo paskata vakarų regionų, kuriuose pasitikėjimas V. Janukovyčiumi ir taip visada buvo itin žemas, gyventojams mobilizuotis prieš režimą. Be to, pastebima, kad vakarų regionų ukrainiečiai buvo labiau linkę mobilizuotis, tuo metu rytų regionų gyventojai buvo pasyvesni⁹⁶. 2013 m. lapkričio pabaigos – 2014 m. vasario įvykiai Ukrainoje vadinami Orumo revoliucija, iš tiesų galima teigti, kad apytiksliai iki gruodžio vidurio Euromaidano protestai pavirto į Orumo revoliuciją, kurios strateginis (vis aiškiau tai tapo su kiekvienu smurto protrūkiu) tikslas buvo V. Janukovyčiaus režimo griūtis.

Ilgametė sisteminė korupcija, taip pat ir vidaus reikalų sistemoje, pareigūnų nebaudžiamumas, sistemos faktinis pavaldumas režimui be jokių taisyklių per vidaus reikalų ministrą V. Zacharčenką ir tyčinis brutalių jėgų panaudojimas, siekiant nubausti ir įbauginti Euromaidano protestuotojus, sąlygojo vidaus reikalų sistemos

⁹⁵ Ambrosio, 191.

⁹⁶ Kudelia, 23-24.

delegitimizaciją didelėje visuomenės dalyje. Antono Geraščenkos⁹⁷ teigimu, „bet kokia valdžia turi teisę naudoti prievartą siekiant apsaugoti viešąją tvarką, tačiau kai ji pati tampa tokios prievartos iniciatore, tai tokiu atveju valdžia ir teisėsaugos struktūros praranda savo legitimumą. Toks legitimumo praradimas įvyko 2013 metais lapkričio naktį iš 29 d. į 30 d., kai Maidane buvo visiškai beginkliai žmonės, kurie savaite mitingavo prieš kursą į Europą pakeitimą link Rusijos, ir tie žmonės nekėlė jokios grėsmės viešajai tvarkai. Tačiau buvo duotas artimiausios V.Janukovyčiaus aplinkos, tikėtina, su jo žinia, įsakymas 5:00 val. ryte juos jėgos būdu pašalinti. Itin gerai parengtas ir ginkluotas specialus būrys „Berkut“ tai padarė su ypatingu žiaurumu ir cinizmu. Nors yra būdų atlaisvinti tam tikras erdves ne tokios prievartos būdu (tarkime, pareigūnai eina su skydais kolona ir po truputį išstumia žmones), o čia tikslas buvo parodyti jėgą ir tai, kad V.Janukovyčiaus režimas gali sutrikti žmonių orumą. Šiuo momentu ir įvyko lūžis.“⁹⁸ Režimas naudojo ne tik oficialias vidaus reikalų sistemos ir saugumo struktūras persekioti, grobti protestuojančius (palaikymo protestai vyko įvairiuose regionuose, taip pat ir mobiliu būdu vadinamas Autiomaidanas, buvo nuverčiami paminklai viešose vietose Leninui etc.), tačiau pasitelkti ir suformuoti samdomi nevalstybiniai smogikų būriai (*titushki*), tarp jų ir iš kriminalinių sluoksnių, kurie buvo ir ginkluojami, jiems neformaliai suteikta teisė naudoti smurtą ir jie buvo pasiųsti prieš režimo kritikus, aktyvistus ir protestuotojus. Akivaizdu, kad tiek režimo pajėgos, tiek režimo suformuoti nevalstybiniai smogikų būriai veikė nebaudžiamai, o tai skatino Maidaną kurti savisaugos būrius. Maidane įvyko tam tikra skirtingų politinių ir ekonominių jėgų simbiozė, kurias vienijo priešiškus V.Janukovyčiaus režimui: įkalintos buvusios premjerės J.Tymošenko sparnas (O.Turčynovas, A.Parubijus, S.Pašynskyi), kurie turėjo savo saugos firmas, tam tikras ir kitas privačias prievartos priemones, kurios irgi aktyviai įsijungė į šiuos procesus, taip pat kraštutinės dešinės nacionalistinės politinės ir ekstremistinės organizacijos („Svoboda“, „Dešinysis sektorius“) susijungė, tarp jų stambusis verslas, opozicijos politikai, dešinieji radikalai, patriotinės jėgos, nuo

⁹⁷ Antonas Geraščenka yra vidaus reikalų ministro pavaduotojas (nuo 2019 m. rugsėjo), Ukrainos liaudies deputatas (2014 m. lapkritis–2019 rugpjūtis), vidaus reikalų ministro A.Avakovo patarėjas ir VRM kolegijos narys (2014 m. vasario 21–2014 lapkritis). Dalyvavo kuriant savanoriškus batalionus, 2017 m. sausio mėnesį paskelbta apie organizuotą prieš jį Rusijos karinės žvalgybos GRU pasikėsinimą siekiant fiziškai likviduoti.

⁹⁸ Antonas Geraščenka, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 20.

korupcijos nukentėję ir pasipiktinę žmonės. M.Gannytskyi vertinimu, „tiksliai pasakyti, kada Maidanas apsiginklavo ir kas tiekė paramą, sunku. Iki šiol nėra atsakymų, tačiau tai vyko ne pirmomis savaitėmis, o po to, kai pirmieji panaudojo jėgą režimo rėmėjai”.⁹⁹ Sausio mėnesį režimo bandymas parlamente, priėmus vadinamuosius diktatoriškus įstatymus, norint apriboti teisę protestuoti, laisvai judėti ir kitos itin griežtos teisės normos, paskatino tik dar didesnę pasipiktinimą visuomenėje, nes tapo aišku, kad režimas autoritarėja ir siekia protestus numalšinti jėga. Vakarų spaudimas ir kova tarp skirtingų įtakos grupių prie V.Janukovyčiaus prisidėjo prie to, kad režimas nesiėmė ryžtingų veiksmų imtis galutinio kruvino Maidano valymo, tačiau smurtas ir žudynės tęsėsi, nors ir mažesniu intensyvumu.

3. POSTEUROMAIDANINĖ UKRAINA: ATVIROS PRIEIGOS REŽIMO SIEKIS

Euromaidano revoliucijos tikslas buvo ne tik iš esmės pakeisti Ukrainos geopolitinę kryptį grąžinant eurointegracinį vektorių, bet ir visų pirma paskatinti esmines pertvarkas šalies viduje. Porevoliuciniai reikalavimai ir politinių lyderių bei partijų programiniai siūlymai neeilinių Ukrainos prezidento ir Aukščiausios Rados rinkimų metu rėmėsi į visuomenės lūkesčius: kova su korupcija, senojo politinio elito pasitraukimas (liustracija), laisvų demokratinių rinkimų užtikrinimas, aukštų valstybės politikų ir pareigūnų, vykdžiusių nusikalstamas veikas, patraukimas baudžiamojon atsakomybėn, teisėsaugos ir teismų pertvarka, piliečių lygybė, skaidrus sprendimų priėmimas, visiškas žodžio laisvės užtikrinimas, galimybė netrukdomai užsiimti teisėta ekonomine veikla, paremta laisva konkurencija, o ne korupciniais ryšiais su valdžia, taip pat nesibaiminant valdžios ar su ja susietų kriminalinių organizacijų reketo ar agresyvių, prievartinių įmonių perėmimų, organizuotų nusikalstamų organizacijų sunaikinimas teisinėmis priemonėmis.

Tam, kad įvyktų ribotos prieigos režimo transformacija į atviros prieigos režimą, NWW teorinis konceptas numato tris slenkstines sąlygas: teisės viršenybė taikoma elitui, amžinai gyvenančios organizacijos, veikiančios viešose ir privačiose sferose ir

⁹⁹ Mykhailo Gannytskyi, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 2.

konsoliduota prievartos priemonių kontrolė, kuri laikoma viena svarbiausių sąlygų. Į prievartos priemones šiame darbe žiūrima plačiau nei tik kariuomenė: prie jų, be Ukrainos kariuomenės, priskiriamos ir Ukrainos saugumo tarnyba (SBU), Vidaus reikalų ministerija (VRM) ir jos pavaldume esanti Nacionalinė gvardija, Nacionalinės policijos pajėgos, Valstybės sienos apsaugos tarnyba, kitos VRM pavaldumo sukarintos pajėgos, taip pat ir teisėsaugos institucijos – Nacionalinė kovos su korupcija agentūra, Valstybinis tyrimų biuras, Ukrainos generalinė prokuratūra.

Ukraina po Euromaidano revoliucijos pergalės paveldėjo kolapso ištiktą prievartos priemonių sistemą. Nepaisant su opozicija pasirašyto susitarimo, tarpininkaujant Vokietijos, Prancūzijos ir Lenkijos užsienio reikalų ministrams (dalyvaujant ir Rusijos įgaliotiniui), V.Janukovyčiaus režimas nebeišliko, nes buvo praradęs legitimumą, ir tą pačią 2014 m. vasario 21 d. griuvo kartu su visa saugumo (prievartos priemonių) sistema: milicija Kijeve paliko savo postus, vidaus kariuomenė atsitraukė ir nustojo saugoti Prezidento administraciją, įvairaus rango vadovai stichiškai bėgo. Lvovo mero Andryjaus Sadovyjaus teigimu, V.Janukovyčius nebegalėjo išlikti poste, nes „buvo žudomi žmonės. Į žmones, kurie ėjo su mediniais skydais, šaudė snaiperiai. Viena kulka – į širdį, o kita – į galvą. Kai šaudė į galvas, 20 žmonių buvo nužudyta tiesioginiu šūviu į akį, kad žmogus mirtų iškart. 100 žmonių buvo nužudyta. Po viso šito tūkstančiai žmonių tiesiog Janukovyčių būtų suplėšę į gabalus. Jam būtų baigęsi blogiau, nei baigėsi (komunistinės Rumunijos diktatoriui – aut. past.) N.Čaučesku”¹⁰⁰. Kadangi prievartos priemonės (išskyrus Ukrainos kariuomenę, kuri nedalyvavo represijose) buvo konsoliduotos pagal uždaro režimo logiką ir galėjo būti pasitelktos režimo tikslams, o ne nuasmenintai ir vadovaujantis teise, jos kartu su režimu buvo praradę legitimumą, nebegalėjo veiksmingai vykdyti savo funkcijų, tapo visuomenės neapykantos objektu ir neteisingumo simboliu, o įvairaus rango vadovai, ypač aukščiausieji, buvo apskritai pabėgę iš Ukrainos. Pradėjo veikti kelios paralelinės prievartos sistemos – oficialioji ir Euromaidano aktyvistų sukurtos savisaugos struktūros,

¹⁰⁰ Tomas Dapkus, „Lvovo meras: Rusijos agresijai vieningai priešinsis visa ukrainiečių tauta, tai mūsų žemė”. Vilnius, 2014 < <https://www.alfa.lt/straipsnis/15707695/lvovo-meras-rusijos-agresijai-vieningai-priesinsis-visa-ukrainieciu-tauta-tai-musu-zeme> > [Žiūrėta 2020 05 10].

užpildę vakumą arba kontroliavę oficialios sistemos veiksmus, tarp jų užtikrinę viešąją tvarką Kijeve ir kitose vietovėse, dalis jų buvo panaudota atskirų politinių partijų tikslams, ypač laikotarpiu prieš rinkimus¹⁰¹.

3.1 Savanorių batalionai: atsakas Rusijos agresijai ir trukdis prievartos konsolidavimui valstybėje

Euromaidano revoliucijos dėka įvyko esminiai pasikeitimai politiniame ir ekonominiame Ukrainos elite, dalis jo turėjo persiorientuoti, įsipareigoti pertvarkyti šalį link atviros prieigos santvarkos arba kurį laiką netrukdyti šioms laukiamoms reformoms, tačiau valstybė iškart susidūrė ir su išorinių veikėjų poveikiu transformacijos procesui. Rusijos Federacija pradėjo specialiąją operaciją, siekdama perimti Ukrainos Krymo autonominės respublikos kontrolę okupuodama ir aneksuodama šį pusiasalį bei destabilizuoti Ukrainos rytų ir pietų regionus. Ukrainos saugumo ir žvalgybos tarnybų teigimu, Rusijos vykdoma specialioji operacija kodiniu pavadinimu „Rusų pavasaris“ siekė destabilizuoti aštuonias Ukrainos sritis, vadovaujantis Krymo pavyzdžiu: užgrobiami valstybinės administracijos pastatai, imituojami naujųjų „liaudies gubernatorių“ ir „liaudies merų“ tariaimi spontaniški „rinkimai“ prorusiškų mitingų metu, taip Rusijos slaptųjų tarnybų kontroliuojamiems asmenims suteikiant tam tikrų teritorijų valdymą, po to organizuojant „liaudies“ kreipimusis prašyti Rusijos prezidento Vladimiro Putino karinės intervencijos, siekiant apsaugoti rusiakalbius Ukrainos gyventojus. Šiuo laikotarpiu į Ukrainos teritoriją buvo siunčiamos Rusijos ginkluotos diversantų grupės, kuriamos ar aktyvizuojamos prorusiškos ekstremistinės organizacijos. Tuo pačiu metu kaip spaudimo priemonė ir paramos prorusiškoms jėgoms ženklas ties Ukrainos–Rusijos valstybine siena buvo sutelktos Rusijos karinės pajėgos, demonstruojančios atviros karinės invazijos galimybę¹⁰². Rusijos pastangos destabilizuoti Ukrainą visų pirma susijusios su jos noru stabdyti jos euroatlantinę integraciją, išlaikyti savo įtakos sferoje, o tai neatsiejama ir su tikslu neleisti transformacijos link atviros prieigos režimo. Tokia

¹⁰¹ Mykhailo Minakov, „Changing Civil Society After Maidan“. Ottawa, 2014, 4.
<<http://www.danyliwseminar.com/#!/mikhailo-minakov/c3q1>> [Žiūrėta 2020 05 01]

¹⁰² Tomas Dapkus, „Ukrainos Saugumo ir gynybos tarybos sekretorius A.Parubijus: Rusijos įsiveržimo grėsmė neišnykusi“. Vilnius, 2014 <<https://www.alfa.lt/straipsnis/15907664/ukrainos-saugumo-tarybos-sekretorius-parubijus-rusijos-isiverzimo-gresme-neisnykusi>> [Žiūrėta 2020 05 01]

Ukrainos, istoriškai artimiausios Rusijai slavų valstybės, transformacija gali turėti ir tiesioginių pasekmių pačiam Rusijos režimui, jei Ukrainos transformacija taptų pavyzdingu modeliu ir galėtų sukelti nepasitenkinimą uždaros prieigos režimu pačioje Rusijoje.

Kremliai pradėjus specialią operaciją, imituojančią Ukrainos gyventojų maištus prieš tariamai valstybinį perversmą prieš V.Janukovyčių įvykdžiusią naująją laikinąją Ukrainos politinę vadovybę Kijeve ir užgrobinėjant atskirų teritorijų kontrolę, Ukrainos vidaus reikalų, saugumo, teisėtvarkos struktūros buvo praradę legitimumą dėl dalyvavimo represijose prieš Euromaidaną (VRM specialios paskirties milicijos būriai „Berkut“ net išformuoti) ir neteisėto bendradarbiavimo su režimu, o Ukrainos kariuomenė buvo itin prastos kovinės parengties, techniškai ir morališkai nepasirengusi ginti valstybę. Tačiau egzistuoja dar vienas itin svarbus veiksnys: Rusijos žvalgybos ir karinės žvalgybos reikšminga infiltracija į Ukrainos jėgos struktūras. P.Vaitiekūno vertinimu, Rusija V.Janukovyčiaus valdymo laikotarpiu „sugriovė visas Ukrainos jėgos struktūras, įrenginius išvežė, darbuotojams pažadėjo vietas Rusijos struktūrose, infiltravo tiesiog Rusijos piliečius į tas struktūras ir tokiu būdu paralyžiavo Ukrainos galios centrus. Kontrolė buvo beveik absoliuti.”¹⁰³ Šis Rusijos agentūros tinklas itin aktyviai buvo panaudotas blokuojant Ukrainos valią ir galimybę priešintis jau 2014 m. vasario 26 d. prasidėjusiai Rusijos agresijai Kryme, kai pasinaudojant vietine agentūra Rusijos specialiosios pajėgos užgrobė Ukrainos Krymo autonominės respublikos vietinį parlamentą. A.Geraščenka teigia, kad „ypač Kryme daugybė milicijos ir slaptųjų tarnybų pareigūnų buvo Rusijos agentai. Ukrainos saugumo tarnybos (SBU) Krymo teritorinio padalinio vadas Piotras Zima šiandien yra Rusijos federalinės saugumo tarnybos generolas, jis buvo veikiančiu Rusijos agentas, išdavė ir naujai paskirtas Jūrų pajėgų vadas admirolas Denysas Berezovsky”¹⁰⁴. Panaši tendencija buvo ir Donbase, kur saugumo ir milicijos pajėgų nariai išdavė Ukrainą, kaip vertinama, jau slapta bendradarbiaudami su Rusijos žvalgybos tarnybomis daug anksčiau nei 2014 metų įvykiai.

¹⁰³ Petras Vaitiekūnas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 17.

¹⁰⁴ Anton Geraščenko, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 20.

Ukrainos kariuomenė nebuvo nei tinkamos kovinės parengties, nei moraliai pasiruošusi kovoti. V. Janukovyčiaus režimo valdymo laikotarpiu kariuomenė, kaip ir visos kitos institucijos, buvo paveikta sisteminės korupcijos, Rusijos karinės žvalgybos infiltracijos, kovinė parengtis nebuvo keliama, visuomenėje nebuvo pagarbos kariuomenei. Kai kurių ekspertų vertinimu, nors formaliai Ukrainos kariuomenę sudarė 80 000 karių, realiai kovoti parengtų buvo tik apie 6 000, kariuomenė nebuvo tinkamai techniškai aprūpinta, pagal išlikusią sovietinę doktriną nebuvo parengta karui su Rusija ir negalėjo jo įsivaizduoti, dauguma dalinių dislokuota vakarų Ukrainoje, Donbase nebuvo karinių bazių, Charkovo regione buvo tik viena motorizuota pėstininkų brigada, taip pat kariuomenė nebuvo nepasiruošusi kovoti tokios rūšies konflikto sąlygomis¹⁰⁵. 70 procentų technikos buvo reikalingas kapitalinis remontas, 45 procentai buvo pasenusi ir nebenaudotina, karininkai neturėjo tinkamo parengimo ir jų atlyginimams nebuvo reikiamo finansavimo, ekspertų vertinimu tik specialios pajėgos ir dalis desantinčių pajėgų buvo tinkamos panaudoti konflikte¹⁰⁶. Tai liudija ir generolas majoras Serhiy Kryvonosas¹⁰⁷, kurio vertinimu, „V. Janukovyčiaus valdymo laikotarpiu Ukrainos kariuomenė sistemiškai buvo naikinama: tai, ką galima buvo sumažinti, buvo mažinama, o ko nebuvo galima sumažinti, ten buvo pradėtos reformos. Tos reformos išmušė žmones iš normalios kovinės parengties ir tos tariamos reformos paliko gilų pėdsaką ginkluotų pajėgų funkcionalume. Iš esmės (tinkamos kovinės parengties ir pasirengę kariauti – aut. past.) buvo oro desanto pajėgos ir specialios paskirties pulkai. Tuo metu buvau desantinčių pajėgų štabo viršininku, desantininkai buvo pasirengę kariauti.“¹⁰⁸ Ukrainos kariuomenėje trūko motyvacijos, nebuvo tikimasi karo ar tuo labiau karo su Rusija. Jurijus Butusovas¹⁰⁹ teigia, kad Ukrainos „kariuomenė nesiruošė apskritai kariauti, o karo su Rusija bijojo. Karinė vadovybė, kuri buvo suformuota taikos metu,

¹⁰⁵ Dmitry Gorenburg, „Ukrainian military capabilities“.

<<https://russiamil.wordpress.com/2014/12/22/ukrainian-military-capabilities>>[Žiūrėta 2020-05-20]

¹⁰⁶ Montana Hunter, „Crowdsourced War: The Political and Military Implications of Ukraine’s Volunteer Battalions 2014-2015“. *Journal of Military and Strategic Studies*, 18 (3), 2018, 88-89.

¹⁰⁷ Serhiy Kryvonosas yra Ukrainos kariuomenės generolas majoras, aktyvus kovinių veiksmų dalyvis nuo 2014 metų, didvyriškai vadovavo Kramatorsko aerodromo gynybai, buvo Ukrainos specialiųjų pajėgų vado pirmasis pavaduotojas, nuo 2019 metų – Ukrainos nacionalinio saugumo ir gynybos tarybos (RNBO) sekretoriaus pavaduotojas.

¹⁰⁸ Serhiy Kryvonosas, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 12.

¹⁰⁹ Jurijus Butusovas yra karo ekspertas, apžvalgininkas, naujienų portalo „Cenzor.net“ vyriausiasis redaktorius.

pasirodė neveiksminga. Kariuomenė nebuvo normaliai organizuota, motyvuotų karių, kurie ten ėjo pasiruošę kariauti ir rizikuoti savo gyvybe buvo labai mažai. Čia buvo esminė problema, nes ji pavirto į struktūrą kurioje žmonės buvo pasiruošę tarnauti už gaunamą algą”¹¹⁰. Po Krymo užgrobimo, vyko bandymai destabilizuoti rytų ir pietų sritis, balandžio 6 d. Charkove, Donecke ir Luhanske vienu metu prasidėjo Rusijos organizuoti neramumai, kurių metu Krymo operacijos stiliumi užiminėjami administraciniai pastatai ir užgrobiamą valdžia, balandžio 12 d. Rusijos agentų vadovaujama smogikų grupė Sloviansko mieste užėmė milicijos skyrių. Pirmomis neramumų rytų Ukrainoje savaitėmis kai kurie kariuomenės daliniai nebuvo linkę dalyvauti išlaisvinant užgrobtus administracinius pastatus įvairiuose miestuose, iki galo nesuvokė to kaip Rusijos agresijos naudojant hibridinę taktiką: administracinių pastatų išlaisvinimą ar neramumų malšinimą laikė tai vidaus reikalų sistemos, o ne karine užduotimi, nes laikėsi pozicijos, kad yra taikos metas. Anot A.Geraščenkos, „visi šie įvykiai parodė, kad mūsų ginkluotos struktūros (kariuomenės daliniai, specialiosios pajėgos, Saugumo tarnyba, policija) nepajėgios pasipriešinti Rusijos agresijai, nes ji hibridinė: išstatomi mūsų pačių piliečiai, prie jų prijungiami „turistai“, kurie autobusais tūkstančiais atvežami iš Rusijos (mes turime duomenis, nes tuo metu dar veikė valstybinės sienos kontrolė), siekiant sudaryti įspūdį, kad tai ukrainiečių sukilimas. Taip, ten buvo prorusiškai nusiteikusių ukrainiečių, bet jie nebuvo esminė jėga, kuo buvo Rusijos agentūra. Supratome, kad jeigu savanoriams neišdalinsime ginklų, prarasime rytų Ukrainą, ir buvo paskelbtas laikinojo prezidento įsakas ir vidaus reikalų ministro įsakymas dėl batalionų įsteigimo, tapau vienu iš jų kūrimo koordinatorių”¹¹¹.

Savanorių batalionų šaknys yra Euromaidane susikūrusiose ar jame veikusiose savisaugos struktūrose, kurių buvo keletas, suburtų remiantis skirtinga ideologija, pasižymėjusių skirtingomis veiklos formomis ir veikiančių prie atskirų politinių jėgų. Pagrindinė tokia struktūra laikytina „Maidano savigyna“, kuri formuota šimtinėmis taip remiantis kazokų tradicija, 2014 metų vasario mėnesį jos lyderis, Maidano komendantas A.Parubyjus skelbė, kad „Maidano savigynai“ jau priklauso apie 12 000 asmenų visoje

¹¹⁰ Jurijus Butusovas, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 15.

¹¹¹ Anton Geraščenko, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 20.

šalies teritorijoje, o jos tikslas ginti Ukrainos suverenitetą ir nepriklausomybę¹¹². Irynos Friz¹¹³ teigimu, „2014 metų kovą kaip atsakas į Rusijos įvykdytą Krymo aneksiją ir karinių dalinių įvedimą į Ukrainos rytų regionus buvo įsteigtas pirmas savanorių batalionas. Suprasdami Rusijos karinės invazijos realią grėsmę apie 500 „Maidano savignyos“ aktyvistų nuvyko į karinį poligoną Naujuosiuose Petrivciuose atlikti karinio parengimo apmokymų, batalionas tapo Nacionalinės gvardijos dalimi ir yra pavadintas (per Sloviansko apsuptį žuvusio – aut. past.) generolo Serhyi Kulchytsky vardu”.¹¹⁴ Dažnai Ukrainos savanorių batalionai suvokiami tik kaip niekam nepavaldūs Ukrainos kraštutinių dešiniųjų radikalų paramilitariniai koviniai vienetai – tokį iškreiptą naratyvą itin palaiko Rusijos propaganda. Tačiau savanorių batalionus galima klasifikuoti į penkias rūšis pagal jų teisinį (pavaldumo) statusą. J. Butusovo teigimu veikė: „savanorių batalionai, kurie buvo Vidaus reikalų ministerijos (VRM) pavaldume (jo nariams buvo suteikiamas milicininko statusas), Nacionalinės gvardijos prie VRM pavaldumo savanorių batalionai (suteikiamas kario statusas), Ukrainos kariuomenės generalinio štabo pavaldumo teritorinės gynybos batalionai (oficialūs daliniai, su oficialiai skiriamais vadais, sudaromi kiekvienoje Ukrainos srityje, kai kuriose formuojami net ne po vieną, pavyzdžiui, Dnipropetrovske – keturi teritorinės gynybos batalionai, juose buvo ir savanorių sudedamoji: kai kur dauguma, o kai kur tik dalis, o daugumą sudarė mobilizuoti), Ukrainos kariuomenei pavaldūs savanorių batalionai, pavyzdžiui, „Aidar” batalionas ir nepavaldūs jokioms oficialioms struktūroms („Dešiniojo sektoriaus” koviniai būriai)”¹¹⁵.

A. Geraščenka taip pat patvirtina savanorių batalionų, kurie nebuvo pavaldūs valstybei egzistavimą ir teigia, kad „paraleliai su legaliomis struktūromis, kurias kūrėme pavaldžias Nacionalinei gvardijai, policijai, veikė ir paramilitarinės struktūros, dažnai kylančios iš dešiniųjų nacionalistų organizacijų, pavyzdžiui D. Jarošo „Dešinysis

¹¹² Rosaria Puglisi, „A People’s Army: Civil Society as a Security Actor in Post-Maidan Ukraine“. *Instituto Affari Internazionali Working Papers*, 25 (7), 2015, 9.

¹¹³ Iryna Friz nuo 2003 metų užima įvairias politinio – asmeninio pasitikėjimo pareigas Petro Porošenko komandoje: nuo 2014 metų birželio iki išrinkimo į Ukrainos Aukščiausiąją Radą buvo Ukrainos prezidento administracijos Vyriausiojo informacinės politikos departamento vadovė, nuo 2014 metų lapkričio – 2018 metų lapkričio Aukščiausios Rados Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto narė, nuo 2018 metų lapkričio iki 2019 rugpjūčio Ukrainos veteranų reikalų ministrė, nuo iki 2019 rugpjūčio vėl Aukščiausios Rados liaudies deputatė.

¹¹⁴ Iryna Friz, interviu su autoriumi elektroninėmis priemonėmis, 2020 gegužės 18.

¹¹⁵ Jurijus Butusovas, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 15.

sektorius”, jie sukūrė „Ukrainos savanorių korpusą”. Jie turėjo kelis vienetus, nebuvo labai gausūs, bet labai veiksmingi, nes juos sudarė žmonės, kurie buvo pasirengę žūti ir žuvę už Ukrainą. Buvau susitikęs su D.Jarošu 2014 metų balandžio mėnesį, siūlau išduoti ginklus mainais į priesaiką Ukrainai ir kad įeitų į oficialias struktūras, nes kitaip nesugebėsime pasipriešinti organizuotam priešui, jeigu patys būsime neorganizuoti. D.Jarošas pasakė, kad jie nėra tam pasiruošę ir todėl netapo nei Nacionalinės gvardijos, nei policijos, nei kariuomenės dalimi. Kiek žinau, prezidentas P.Porošenka taip pat su juo kalbėjosi (kaip suprantu, net siūlė generalinio štabo viršininko pavaduotojo postą), kviesdamas tapti kariuomenės dalimi, tačiau tai taip ir neįvyko¹¹⁶. „Dešinysis sektorius” buvo ginkluotas ir aktyviai dalyvavo Euromaidano gynyboje, atliko svarbų vaidmenį protestų prieš režimą judėjime visoje šalyje. Organizacijos reikšmę parodo ir vėliau atskleistas faktas, kai paviešinus Prezidento administracijos svečių registracijos žurnalą paaiškėjo, kad ir V.Janukovyčius keletą kartų kvietėsi D.Jarošą slaptų pokalbių bandydamas derėtis. „Dešiniojo sektoriaus”, kurio pavaldume buvo savanorių batalionas, lyderis D.Jarošas 2014 m. rudenį vykusiuose neeiliniuose parlamento rinkimuose buvo išrinktas Ukrainos Aukščiausios Rados liaudies deputatu. Pati „Dešiniojo sektoriaus” struktūra buvo daugiau horizontali, vienijanti įvairias grupes aplink vietinius panašių pažiūrų lyderius. Įvairūs ekspertai tai apibūdina kaip „Dešiniojo sektoriaus” prekės ženklą, arba frančizę. J.Butusovo teigimu ir „šiuo metu liko keletas „Dešiniojo sektoriaus” grupių, kurios veikia fronte, jas sudaro itin motyvuoti žmonės, tikri profesionalūs kariai, nenorintys įeiti į oficialias karines struktūras, nes jų profesionalumas po 6 metų karo daug geresnis, nei kariuomenės lygis. Jie turi savivaldą, tačiau dalyvauja koviniuose veiksmuose vykdydami Jungtinio operacijų štabo įsakymus, dalyvauja tose fronto zonose, kur jiems nurodo brigadų vadai”¹¹⁷.

Verta pastebėti, kad kariniuose konfliktuose veikiantys provyriausybiniai savanorių koviniai vienetai, kad ir neturintys formalaus pavaldumo, dažniausiai vis tiek turi tam tikrus priklausomybės ar koordinacinius ryšius su oficialiomis jėgos struktūromis, nes vykdydami kovinius veiksmus siekia pergalės bendrame fronte prieš tą patį priešą, o valstybės struktūros dažniausiai dar gali ir suteikti ginkluotę, ypač sunkiąją,

¹¹⁶ Anton Geraščenko, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 20.

¹¹⁷ Jurijus Butusovas, interviu su autoriumi, telefonu, 2020 gegužės 15.

techniką, modernias ryšio priemones, žvalgybinę informaciją ir kitas reikalingas, dažnai valstybei lengviau arba išskirtinai prieinamas priemones. Tuo metu oficiali integracija suteikia ir socialines garantijas, tarkime, jei karys žūsta, šeimos nariams išmokama kompensacija. Neoficialių struktūrų kovotojai tokių valstybės garantijų, kaip paprastai, negali tikėtis.

Ukrainos visuomenė aktyviai mobilizavosi jau per Euromaidaną, kai gausios aktyvistų grupės, pasinaudodamos ir socialiniais tinklais, organizavo įvairios pagalbos protestuotojams teikimą. Tai ypač suaktyvėjo prasidėjus Rusijos agresijai ir jos išprovokuotiems neramumams Ukrainos rytų ir pietų regionuose, kai tiek Ukrainos kariuomenei, tiek Nacionalinei gvardijai, savanorių batalionams buvo renkamos lėšos, jos arba tiesiogiai skiriamos, arba perkama viskas, ko reikia jų veiklai fronte. Tai buvo daroma itin aktyviai Ukrainoje, taip pat ukrainiečių diasporos užsienyje, į tai įsijungė ir Ukrainai prijauniančios užsienio nesvyriausybinių grupės, teikdamos savo pagalbą (tokia veikla buvo ir išlieka aktyvi ir Lietuvoje, pvz. Jono Ohmano „Mėlyna-Geltona“ iniciatyva, tarp kitų). Ukrainoje susiformavo labai tirštas savanorių tinklas, kuris vykdė kariaujančių vienetų aprūpinimą, o tai buvo itin svarbu, ypač pirmame etape, kol valstybė sugebėjo konsoliduoti savo resursus. Prie paramos savanorių batalionams itin prisidėjo ir oligarchas I.Kolomoyskis bei jo bendražygiai, tačiau ekspertų vertinimu didžiausia dalis paramos ėjo iš visuomeninių iniciatyvų ir specialiai tam sukurtų organizacijų. J.Butusovo teigimu, „pradžioje Vidaus reikalų ministerijos ir Nacionalinės gvardijos batalionai negavo jokio atlyginimo, kaip ir „Dešiniojo sektoriaus“, o kariuomenės teritorinės gynybos batalionai gavo labai mažus atlyginimus. Didžiausia paramos apimtis buvo iš visuomenės savanoriškų grupių, ji nebuvo centralizuota, bet buvo didelė jos aprėptis, ši parama smarkiai pralenkė oligarchų teikiamą paramą. I.Kolomoyskis ir (jam artimas – aut. past.) H.Korbanas finansavo VRM pavaldumo „Dnipro“ savanorių batalioną ir visus keturis Ukrainos generalinio štabo pavaldumo teritorinės gynybos batalionus, esančius Dnipropetrovskio srityje¹¹⁸. I.Kolomoyskis šių batalionų kariams kas mėnesį pervesdavo į jų banko kortelę 100 procentų priedą prie gaunamo atlyginimo. Ir tai buvo itin reikalingas

¹¹⁸ Oligarchas Igoris Kolomoyskis sutiko ir buvo paskirtas Ukrainos Dnipropetrovsko srities gubernatoriumi (2014 03 02–2015 03 24), o H.Korbanas tapo jo pavaduotoju. I.Kolomoyskis sustabdė prorusiškų jėgų bandymus destabilizuoti šią sritį, taip pat ženkliai ir jo įtakos dėka buvo sustabdyti neramumai Odesos ir Charkovo srityse.

to meto sąlygomis žingsnis, nes nebuvo centralizuoto aprūpinimo”¹¹⁹. Įvairūs kiti šaltiniai nurodo ir daugiau savanorių batalionų, kuriuos finansavo arba kitaip jų veiklai padėjo I.Kolomoyskis. Kai kurių ekspertų skaičiavimu, tai galėjo būti apie 10 savanorių batalionų, tarp jų įvardijami ir „Azov“¹²⁰, taip pat „Donbas“. A.Geraščenkos liudijimu, „Donecko miesto ir srities vyrai, pamatę, kad separatistai užgrobinėja valdžią, ėmėsi tam priešintis ir tapo partizanais. Dnipropetrovsko srityje I.Kolomoyskis, H.Korbanas ir B.Filatovas jiems suteikė vaikų stovyklų teritorijas, kad jose jie galėtų treniruotis, rinktis“¹²¹. Verta pastebėti, kad finansavimas buvo reikalingas visų pirma kovinei veiklai vykdyti, o motyvacija jungtis į batalionus vis dėlto dažniausiai vertinama kaip absoliučia dauguma susijusi su patriotizmu, batalionuose nedominavo samdiniai¹²², nors atskiri jų buvo sukurti saugos firmų pagrindu. J.Butusovo teigimu, „motyvai, kodėl žmonės ima ginklą į rankas, yra skirtingi, visi tai skirtingai suvokia: buvo patriotai, buvo ir tie, kurie norėjo valdžios, buvo avantiūristai. Ukraina – didelė šalis, daug čia visko sumaišyta ir daug visko čia vyksta: skirtingi žmonės, negalima pasakyti, kad visi patriotai, buvo ir niekšų“¹²³.

Oligarcho I.Kolomoyskio ir jo verslo partnerių įtaka naftos sektoriuje reiškėsi per valstybinių įmonių „UkrNafta“ ir „UkrTransNafta“. Nors kartu su verslo partneriais jis valdė mažesnę akcijų dalį nei valstybė, kuri turi kontrolinį akcijų paketą, iš tiesų valstybės įmonės buvo faktiškai jo kontrolėje, jų vadovai – jam, o ne bendrovės interesams atstovaujantys asmenys. „UkrTransNafta“ yra naftotekius valdanti valstybės bendrovė, kuri vadovaujant Oleksandrui Lazorkai taikė naudingas ekonomines sąlygas tiekiant naftos produktus į I.Kolomoyskio valdomą perdirbimo gamyklą. Ukrainos vyriausybės sprendimas pakeisti šį valstybės bendrovės vadovą sukėlė incidentą, kuris dažnai pateikiamas kaip galimo savanorių batalionų neteisėto veikimo oligarchų naudai pavyzdys. 2015 metų kovo 22 d. naktį valstybės bendrovę apsupo ir užėmė apie 50 kovotojų, vilkinčių savanorių bataliono „Dnipro“ skiriamuosius ženklus, jie buvo ginkluoti ir atvyko su specialia technika, siekiant užkardyti valstybės atstovų galimybę

¹¹⁹ Jurijus Butusovas, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 15.

¹²⁰ Andreas Umland, „Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaidan Ukraine: The Pre-History and Emergence of the „Azov“ Battalion in 2014“. *Terrorism and Political Violence*, 31 (1), 2019, 110.

¹²¹ Anton Geraščenko, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 20.

¹²² Hunter, 93.

¹²³ Jurijus Butusovas, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 15.

perimti valstybės bendrovės valdymą. Prie bendrovės būstinės atvyko ir pats I.Kolomoyskis, kuris aiškino apie diversantus, reiderius, norinčius perimti bendrovės kontrolę. Po šio incidento Ukrainos prezidentas P.Porošenka atleido I.Kolomoyskį iš gubernatoriaus pareigų, ir prasidėjo jų ilgo konflikto laikotarpis, pasibaigęs Volodymiro Zelenskio, kurį aktyviai rėmė I.Kolomoyskis, pergalė Ukrainos prezidento rinkimuose. Šis incidentas dažnai tiek viešojoje erdvėje, tiek literatūroje pateikiamas kaip savanorių batalionų virtimas privačiomis armijomis. Tai itin akcentavo ir P.Porošenka bei jo aplinka, kad egzistuoja tokia grėsmė ir būtina kuo greičiau juos integruoti į valstybės struktūras. Tačiau kitų ekspertų teigimu, iš tiesų batalionas, kuris buvo pavaldus kariuomenei, kaip vienetas, nedalyvavo šioje neteisėtoje prievartos akcijoje, jo vadas buvo bazėje Dnipropetrovsko mieste, o kovotojai, kurie atvyko į Kijevą, galėjo būti vienu metu ir saugos firmos, dirbančios I.Kolomoyskiui, darbuotojai ir bataliono kovotojai. Bet kokių atveju šis incidentas turėjo neigiamos įtakos savanorių batalionų įvaizdžiui, yra pateikiamas kaip charakteringas pavyzdys, kad prievarta gali būti naudojama už valstybės rėmų, privačių veikėjų nurodymu ir interesais. Neabejotina, kad šis incidentas paskatino Ukrainos valdžią spartinti ne tik formalų, bet ir faktinį savanorių batalionų integravimą. Jis itin neigiamai prisidėjo tiek prie paties I.Kolomoyskio, tiek prie Ukrainos kaip valstybės tarptautinio įvaizdžio ir buvo išnaudotas Rusijos propagandos, stengiantis platinti naratyvą apie savanorių batalionų nekontroliuojamą siautėjimą Ukrainoje.

Verta prabrėžti, kad ir savanorių batalionų formalus pavaldumas valstybės prievartos priemonėms dar nereiškė, kad dauguma jose esančių kovotojų, ypač 2014 metų pirmoje pusėje, nebuvo labiau lojalūs savo vietos vadams, su kuriais kartu kūrė kovinius vienetus, nei formaliai vadovavimo vertikalei. 2014 metų vasaros pabaigoje – rudenį vykusį rinkimų į parlamentą kampaniją kiek politizavo savanorių batalionus, kurie kaip prievartos priemonės turi būti griežtai depolitizuoti, nes atskiri jų vadai tiek vienmandatėse rinkimų apygardose, tiek prisijungę prie atskirų partijų siekė būti išrinkti į Aukščiausiąją Radą. Ukrainos žiniasklaidoje dažnai pasirodydavo buvusių vadų, kurie aktyviai įsijungė į politiką, grasinimai atsukti batalionus prieš valdžią Kijeve, tačiau tokie pareiškimai daugiau buvo populistinio pobūdžio. Nors ir įvyko įvairių atskirų incidentų tarp oficialių prievartos struktūrų ir pavienių arba veikiančių grupėmis savanorių batalionų kovotojų, tačiau nebuvo atvejų, kad batalionai kaip vientisa struktūra būtų

įsivėlusį į ryškius maištavimo ar kito neteisėto veikimo atvejus. P.Vaitiekūno teigimu, „pradžioje savanorių batalionai suvaidino esminį vaidmenį, bet kuo toliau, tuo labiau matėsi, kad, jeigu nebus perimta kontrolė, tai jie gali tapti ateityje valstybei didžiule problema, todėl kiek galima greičiau buvo stengiamasi juos integruoti į kariuomenės, VRM, Nacionalinės gvardijos pavaldumą. Tą matė ir suprato visi, buvo supratimas, kad gali taip būti (kad ateityje gali tapti oligarchų ar politinių kovų instrumentu – aut. past.)“¹²⁴.

Savanorių batalionų integracijos procesas intensyviai vyko 2015 metais. I.Friz teigimu, „2015 pradžioje daug savanorių vienetų buvo performuoti į Ukrainos kariuomenės motorizuotus pėstininkų batalionus, formaliai Ukrainos gynybos ministras armijos generolas Stepanas Poltorakas 2015 metų balandžio mėnesį pateikė raportą apie sėkmingą savanorių batalionų integraciją į Ukrainos kariuomenę. Apskritai integracija vyko trimis kryptimis: integracija į teritorinės gynybos vienetus prie Gynybos ministerijos, į specialios paskirties batalionus prie Vidaus reikalų ministerijos ir į Nacionalinės gvardijos batalionus“¹²⁵. S.Kryvonoso vertinimu, „2015 metų antroje pusėje integracijos klausimas buvo praktiškai išspręstas“¹²⁶. Oleksandro Lytvynenko¹²⁷ teigimu, „galutinė integracija įvyko 2015 pabaigoje – 2016 pradžioje“¹²⁸.

3.2 Prezidentas ir vidaus reikalų ministras: konkuruojantys prievartos priemonių centrai

2014 metų vasario 21 dieną žlungant V.Janukovyčiaus režimui, Ukrainos Aukščiausioji Rada grąžino 2004 metų Ukrainos konstitucijos galiojimą. Tą pačią dieną iš pareigų atleidžiamas Euromaidano represijoms vadovavęs vidaus reikalų ministras V.Zacharčenko, o į šias pareigas paskiriamas liaudies deputatas iš opozicijos Arsenas Avakovas. Tai pirmasis paskyrimas iš Euromaidano gretų, 2020 m. gegužės pabaigoje

¹²⁴ Petras Vaitiekūnas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 17.

¹²⁵ Iryna Friz, interviu su autoriumi elektroninėmis priemonėmis, 2020 gegužės 18.

¹²⁶ Serhiy Kryvonos, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 12.

¹²⁷ Dr. Oleksandras Lytvynenko yra Ukrainos valstybės saugumo generolas majoras, politinių mokslų profesorius, nuo 2014 04 05 iki 2019 08 13 buvo Ukrainos nacionalinio saugumo ir gynybos tarybos (RNBO) sekretoriaus pavaduotojas (valstybės saugumo klausimais), 2014 08–12 mėnesiais laikinai ėjo sekretoriaus pareigas. Nuo 2019 08 13 yra Nacionalinio strateginių tyrimų instituto prie Ukrainos prezidento direktorius.

¹²⁸ Oleksandr Lytvynenko, interviu su autoriumi telefonu, 2020 kovo 30.

A.Avakovas ir toliau (be pertraukos) yra Ukrainos vidaus reikalų ministras, vienintelis tokio rango politikas, išlaikęs tokias pareigas nuo Euromaidano ir dirbantis jau prie trečio valstybės vadovo (O.Turčynovas, P.Porošenka, V.Zelenskis), trečios sudėties Aukščiausiosios Rados. Pereinamasis valdžios laikotarpis truko iki 2014 m. gegužės 25 d., kai jau pirmame ture P.Porošenka išrenkamas Ukrainos prezidentu¹²⁹. Tiesa, Aukščiausiosios Rados rinkimai įvyko spalio mėnesį, kai buvo konsoliduota valdžia politinėmis jėgomis, kurios rėmė Euromaidaną. Pradėjęs eiti prezidento pareigas P.Porošenka liepos pradžioje pradėjo konsoliduoti prievartos priemones ir koncentruoti jas savo įtakoje: J.Tymošenko artimas Ukrainos saugumo tarnybos vadas Valentinas Nalyvaičenko, kuris siejamas ir su oligarcho D.Firtašo interesais, buvo pakeistas Vasilijumi Gricaku, anksčiau buvusiu P.Porošenkos asmeninės apsaugos vadu; Ukrainos kariuomenės generalinio štabo viršininku (kariuomenės vadu) paskirtas generolas Viktoras Muženka. Abu generolai šias pareigas ėjo visą prezidento P.Porošenkos kadenciją. Gynybos ministru paskirtas generolas Valerijus Heletey, kuris vėliau perkeltas į Ukrainos valstybės apsaugos valdybos viršininko pareigas, o į gynybos ministro pareigas spalio mėnesį paskirtas Nacionalinės gvardijos vadas generolas Stepanas Poltorakas, abu generolai ėjo atitinkamas pareigas iki P.Porošenkos įgaliojimų prezidento poste pabaigos. Šie generolai ir atitinkamos prievartos priemonės, kurioms jie vadovavo, tapo P.Porošenkos įtakos zona ir valdžios instrumentu visą jo kadenciją valstybės vadovo poste.

Ukrainos generalinio prokuroro, kaip svarbios prievartos priemonės valstybėje, postas taip pat buvo dalybų dominuojančioje koalicijoje objektu. Atsižvelgiant į didelio masto korupciją šalyje, ypač sisteminę politinę korupciją, ir tai, kad apie pusė šalies ekonomikos yra šešėlyje, teisėsaugos ir teisėvarkos kontrolė yra svarbus galios šaltinis. 2014 m. vasario 21 d. iš Ukrainos į Rusiją pabėgus V.Janukovyčiaus režimo generaliniam prokurorui Viktorui Pšonkai, kuris prokuratūrą buvo pavertęs itin svarbiu režimo instrumentu, kitą dieną Aukščiausioji Rada naujuoju generaliniu prokuroru paskyrė Olehą

¹²⁹ 2015 m. gegužės mėnesį V.Janukovyčiaus režimą rėmęs oligarchas D.Firtašas savo ekstradicijos į Jungtines Valstijas byloje Vienos apygardos teisme Austrijoje paliudijo, kad 2014 m. balandžio 22 d. Vienoje įvyko susitikimas, kuriame jis, politinės partijos „Udar“ lyderis Vitalijus Klyčko ir P.Porošenka sudarė politinį susitarimą, kuriuo nuspręsta, kad V.Klyčko nekandidatuos į prezidentus, o remis P.Porošenką, savo ruožtu jis remis V.Klyčko į Kijevo miesto merus. D.Firtašas įsipareigojo per savo žiniasklaidos grupę paremti P.Porošenką į prezidentus.

Makhinstky: šis postas realiai atiteko tuo metu dominuojančioje koalicijoje buvusiai kraštutinės dešinės politinei jėgai „Svoboda“, turinčiai, be kita ko, ir ilgalaikius ryšius su vakarų Ukrainos nusikalstamu pasaulio autoritetais. Ukrainos prezidentas P.Porošenka 2014 m. birželio 19 d. inicijavo Vitalijaus Yeremos paskyrimą į šias pareigas, realiai generalinio prokuroro postas atiteko tuo metu svarbų vaidmenį parlamente vaidinusiai J.Tymošenko frakcijai „Batkivshchyna“. V.Yerema sulaukė daug kritikos dėl jo neveiklumo tiriant buvusius V.Janukovyčiaus režimo narius bei buvusius režimo saugumo aparato pareigūnus, kurie dalyvavo kruvinose represijose prieš Euromaidaną. Prokuratūros įstatymas nuo 2014 m. spalio numato, kad generalinį prokurorą skiria prezidentas parlamento pritarimu. 2015 m. vasario 11 d. P.Porošenkos iniciatyva naujuoju generaliniu prokuroru tapo jam ištikimas Viktoras Šokinas. Nors Euromaidano vienas iš tikslų buvo reikalavimas, kad naujoji valdžiai imtųsi nuoseklios kovos su korupcija, V.Šokinas nesiėmė jokios aktyvios kovos su korupcija ar sistemos pertvarkos, didelę įtaką prokurorų veiklai bei sprendimams turėjo Prezidento administracijos šešėlinė įtaka. Spaudimą Ukrainos valdžiai dėl neveiksmingos kovos su korupcija darė ir tarptautinė bendruomenė, ypač Jungtinės Valstijos. Kurto Volkerio¹³⁰ teigimu, „Jungtinės Valstijos, Europos Sąjunga, Didžiojo septyneto šalys turėjo aiškią žinią, kad turi būti sukurtos institucijos kovai su korupcija: specialaus prokuroro institucija, specializuota ikiteisminio tyrimo organizacija ir t. t. Buvo didelis spaudimas įsteigti tokias institucijas, P.Porošenka jas įkūrė. Jų veiklai iki šiol trukdoma, kyla klausimų, ar prokuratūroje yra tikrai tiriamos korupcijos bylos, NABU yra nuolatiname konflikte su Generaline prokuratūra, taip pat su Valstybiniu tyrimų biuru. Prezidento Baracko Obamos laikotarpiu buvo daug spaudimo P.Porošenkai dėl personalijų, konkrečiai dėl generalinio prokuroro V.Šokino ir t. t. Prezidento D.Trumpo metu buvo akcentai (ne į personalijas, o – aut. past.) į institucijų efektyvumą.“¹³¹ Tiesiogiai spaudžiant JAV viceprezidentui Joe Bidenui, 2016 m. kovo 29 d. Ukrainos prezidentas P.Porošenka paprašė V.Šokiną pasitraukti iš generalinio prokuroro pareigų, J.Bideno vaidmenį tiesiogiai įrodo paskelbti

¹³⁰ Kurtas Volkeris buvęs JAV centrinės žvalgybos agentūros (CŽA) analitikas, aukštas diplomatas. JAV prezidento J. Busho Nacionalinio saugumo tarybos direktorius Vakarų Europai ir NATO (2001–2005), nuo 2005 m. liepos ėjo aukštas pareigas Valstybės departamente, kur kuravo Europos ir Euroazijos klausimus. JAV ambasadorius prie NATO (2008–2009). JAV specialusis pasiuntinys Ukrainos taikos deryboms (2017 birželis – 2019 rugsėjis).

¹³¹ Kurt Volker, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 23.

telefoniniai pokalbiai tarp JAV ir Ukrainos valstybės vadovų. Buvęs demokratų viceprezidentas J.Bidenas laikosi pozicijos, kad tai darė siekdamas veiksmingesnės kovos su korupcija Ukrainoje, o ji nebuvo įmanoma prie V.Šokino, kurį jis vadina „korumpuotu šunsnukiu“, tuo metu respublikonų JAV prezidentas D. Trumpas kaltina J.Bideną buvusį tiesiogiai suinteresuotą V.Šokino atleidimu, nes tuo metu Ukrainos prokuratūroje buvo atliekamas baudžiamasis tyrimas dėl buvusio V.Janukovyčiaus režimo nario, buvusio ekologijos ir gamtos išteklių ministro Mykolos Zločevskio energetikos bendrovės „Burisma“, veiklos, kurios stebėtojų tarybos nariu buvo to paties J.Bideno sūnus Hunteris. V.Šokino atleidimo klausimas netikėtai tapo JAV vidaus politikos ir 2020 metų JAV prezidento rinkimų kampanijos dalimi. 2016 m, gegužės 12 d. generaliniu prokuroru buvo paskirtas „Porošenkos bloko“ frakcijos Aukščiausioje Radoje seniūnas Jurijus Lucenka, šias pareigas jis ėjo visą likusį P.Porošenkos kadencijos laikotarpį. J.Lucenka, kaip ir V.Šokinas, nesiėmė aktyvių kovos su korupcija veiksmų, nebuvo nepriklausomos prokuratūros, o buvo P.Porošenkos valdžios sistemos integrali dalis: norint jį paskirti generaliniu prokuroru buvo specialiai pakeista įstatymo norma, nes J.Lucenka neturi teisinio išsilavinimo, jo paskyrimas vadovauti aukštai teisinei institucijai buvo grynai politinio pobūdžio. Būdamas generaliniu prokuroru J.Lucenka aktyviai konfliktavo su 2015 m, balandžio mėnesį pradėjusiu veikti Nacionaliniu kovos su korupcija biuru (NABU) ir jo direktoriumi Artemu Sytniku bei jį aktyviai rėmusia JAV ambasadore Ukrainoje (2016 m. rugpjūčio mėn. – 2019 m. gegužę) Marie Yovanovitch. Ambasadorė aktyviai siekė, kad vyktų kova su korupcija, jos taktika buvo parama atskiriems Ukrainos pareigūnams, visų pirma A.Sytnikui, o tai kėlė įtarimus politiniame ir teisiniame Ukrainos elite, kad NABU yra per didelėje Jungtinių Valstijų įtakoje. A.Geraščenkos vertinimu, „P.Porošenkos valdymo laikotarpiu JAV ir Europos Sąjunga, bet visų pirma JAV, glaudžiausiai kontroliavo ir rėmė NABU. Amerikiečiai draugai galvojo, kad jeigu bus įsteigta kovos su korupcija agentūra, kaip buvo Rumunijoje, ji padės įveikti korupciją. Ukrainoje tai nesuveikė. Po 5 metų galime pasakyti, kad esminio lūžio kovoje su korupcija nėra, ir net specializuotas Antikorupcinis teismas, kuris buvo pernai įsteigtas, iš esmės nepakeitė situacijos“¹³². K.Volkerio teigimu, „pagrindinis JAV prioritetas buvo Ukrainos suvereniteto ir teritorinio vientisumo palaikymas: matėme

¹³² Anton Geraščenko, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 20.

Rusijos agresiją Ukrainoje užgrobiančią teritoriją, kiekvieną savaitę žudant ukrainiečius, pagrindinis uždavinys buvo palaikyti Ukrainą, nepamiršti Rusijos agresijos, padėti baigti visa tai taikiai, tai apėmė ir saugumo paramą. Antru prioritetu įvardinčiau kovą su korupcija ir teisinės valstybės stiprinimą, nes tai pačią Ukrainą daro stipresnę atsispirti Rusijos agresijai, perspektyvoje tapti ES ir NATO nare. Korupcija Ukrainoje yra simptomas, o ne problemų priežastis. Nes pagrindinė problema yra išsisknijusi oligarchinė sistema, o oligarchų interesai tenkinami per teisinės valstybės iškreipimą¹³³. Niujorko pietų apygardos prokuratūroje atliekamas tyrimas, kuriame įtarimai pareikšti JAV prezidento D.Trumpo asmeninio advokato Rudy Guliano bendražygiui Levui Parnasui. Tyrimo metu paaiškėjo, kad L.Parnasas tarpininkavo tarp R.Guliano ir J.Lucenos: Ukrainos generalinis prokuroras siekė, kad respublikonų JAV administracija iš pareigų atšauktų JAV ambasadorę Kijeve M.Yovanovitch mainais į tyrimo prieš bendrovę „Burisma“, kurios stebėtojų tarybos nariu buvo H.Bidenas, atnaujinimą.

Rugpjūčio mėnesį A.Avakovas kartu su tuomečiu premjeru Arsenyumi Jaceniuku, Aukščiausios Rados pirmininku Oleksandru Turčynovu, Ukrainos Nacionalinio saugumo ir gynybos tarybos sekretoriumi, buvusiu Euromaidano komendantu Andrėjumi Parubyjumi, liaudies deputatu, laikinojo prezidento O.Turčynovo administracijos vadovu Sergėjumi Pašinskiu ir kitais politikais paskelbė apie planus kurti naują politinę jėgą „Liaudies frontas“, kuris parlamento rinkimuose kandidatuočių savarankiškai, o ne J.Tymošenko politinės partijos „Batkivščyna“ rinkimų sąrašė. A.Avakovas, O.Turčynovas, A.Parubyjus ir S.Pašinskis nuo Euromaidano saviginos struktūrų kūrimo laikų buvo itin įsitraukę į nacionalinio saugumo, tarp jų į įvairių formalių ir neformalių jėgos struktūrų formavimo klausimus. Tarp jų ir P.Porošenos egzistavo įtampa ir konkurencija dėl prievartos priemonių kontrolės. Tai patvirtina ir A.Avakovo artimiausios komandos narys A.Geraščenka teigdamas, kad „kol P.Porošenka užsiiminėjo rinkimų kampanija: važinėjo po šalį, „nardė“ po televizijos kanalus, tuo metu A.Avakovas, O.Turčynovas, A.Parubyjus užsiminėjo savanorių (batalionų – aut. past.) sukūrimu, kad jie gintų Ukrainą. Kai P.Porošenka jau tapo prezidentu, į savanorius žiūrėjo kaip į žmones, kurie kelia grėsmę jo asmeninei valdžiai. Jam savanoriai buvo kaip kaulas gerklėje, visomis jėgomis stengėsi juos atskiesti, išformuoti“. A.Geraščenka taip

¹³³ Kurt Volker, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 23.

pat pritarė teiginiui, kad P.Porošenka vienasmeniškai norėjo ir siekė kontroliuoti visas Ukrainos prievartos priemones.¹³⁴ Kalbintų ekspertų teigimu, prezidento P.Porošenkos komanda siekė, kad viešumoje būtų neigiamai nušviesti savanorių batalionų atskirų narių įvykdyti nusižengimai, siekiant mesti šešėlį savanoriškam judėjimui, kuriam didelę įtaką turėjo A.Avakovas ir jo politiniai bendražygiai bei tam tikru momentu oligarchas I.Kolomoyskis ir jo verslo partneriai, taip siekiant monopolizuoti prievartos priemones.

Ukrainos prezidentas P.Porošenka, jo politinė partija „Porošenkos blokas“ ir „Liaudies frontas“ nuo 2014 metų spalio iki 2019 gegužės sudarė dominuojančios koalicijos branduolį, prie kurio prisijungdavo arba buvo pašalinami kiti politiniai veikėjai ar oligarchinės grupės, neabejotinu dominuojančios koalicijos lyderiu visą laiką išliko prezidentas P.Porošenka. Tačiau nors 2016 metų pradžia laikytina sąlygine savanorių bataliono integracijos į valstybės struktūras pabaiga, tačiau vyriausiasis ginkluotojų pajėgų vadas P.Porošenka nesugebėjo konsoliduoti visų prievartos priemonių savo įtakoje, nors to siekė. Prievartos priemonės nebuvo valstybės konsoliduotos, o buvo padalintos ir sukocentruotos ties dviem galios centrais – P.Porošenka ir A.Avakovu.

Pati A.Avakovo vadovaujama Vidaus reikalų ministerija yra itin svarbi ir įtakinga organizacija, kuriai pavaldi Nacionalinė policija, Nacionalinė gvardija, Valstybės sienos apsaugos tarnyba, Valstybinė migracijos tarnyba, nepaprastųjų situacijų valdymo padaliniai ir kitos įstaigos bei organizacijos. VRM ir jai pavaldžiose įstaigose ir organizacijose dirba ir tarnauja apie 300 tūkstančių žmonių. Panašus skaičius susidaro bendrai sudėjus Ukrainos kariuomenėje ir Ukrainos saugumo tarnyboje (SBU) tarnaujančius asmenis. Tiek VRM institucijos, tiek SBU vykdo operatyvinę veiklą ir atlieka baudžiamuosius tyrimus. Tokiu būdu abu galios centrai yra pajėgūs rinkti kompromituojamą informaciją apie oponentus ar naudoti šias prievartos priemones nubausti nepaklusnčiuosius. Tiek Gynybos ministerija, (tiek kariuomenė, tiek gynybos pirkimai bei karo pramonė per valstybinį koncerną „Ukroboronprom“), tiek Vidaus reikalų ministerija yra ir nelegalių pajamų šaltinis, abu politikus lydėjo korupcijos skandalai (P.Porošenkos atveju, pvz. RNBO sekretoriaus pavaduotojo ir jo verslo partnerio Olego Gladkovskio korupcijos karinėje pramonėje skandalas, A.Avakovo

¹³⁴ Anton Geraščenko, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 20.

atveju, pvz. korupcijos tyrimas dėl sūnaus dalyvavimo Nacionalinės gvardijos neskaidrių pirkimų), susiję su šiomis sritimis, ypač dėl viešųjų pirkimų.

Kurto Volkerio vertinimu, P.Porošenko ir A.Avakovas „suprato, ką kiekvienas turi daryti, kartu jiems reikėjo vienas kito. Egzistavo konkurencija tarp jų: A.Avakovas siekė išlaikyti tiek savarankiškumo, kiek tik galėjo, o P.Porošenka drauge norėjo perimti tuos pajėgumus, bet kartu jam reikėjo A.Avakovo“¹³⁵.

2015 metų gegužės 30 dieną Ukrainos prezidentas P.Porošenka savo jaunystės draugą buvusį Gruzijos prezidentą Mikheilą Saakašvilį paskyrė Ukrainos Odesos srities gubernatoriumi, dieną prieš tai jam suteikęs Ukrainos pilietybę. M.Saakašvilis veikdamas P.Porošenkos politiniais interesais itin aštriai kritikavo premjerą A.Jaceniuką, kuris 2016 m. balandžio mėnesį buvo priverstas pasitraukti iš pareigų, jį premjero poste pakeitė P.Porošenkai artimas parlamento pirmininkas Volodymyras Groysmanas, taip sustiprinant dominuojančioje koalicijoje P.Porošenkos politinį sparną. Tačiau tarp M.Saakašvilio ir P.Porošenkos atsirado trintis ir politiniai nesutarimai, dėl ko jis 2016 m. lapkričio 9 d. neteko gubernatoriaus pareigų, o 2017 m. liepos 26 d. buvo panaikinta ir Ukrainos pilietybė. Buvęs Ukrainos prezidento artimiausios komandos narys ir ilgametis draugas¹³⁶ M.Saakašvilis viešai pareiškė, kad P.Porošenka ir A.Avakovas yra laikini sąjungininkai, kurie vienas kito nekenčia, bet kurie tarpusavyje „pasidalino gamtos išteklių kontrolę, valstybės turto aktyvų valdymą, muitinės srautų, pridėtinės vertės mokesčio sugrąžinomo verslui kontrolę, jie padalijo tiesiog tarp savęs valstybę“¹³⁷. Jo teigimu, nors P.Porošenka ir yra Ukrainos prezidentas bei vyriausiasis ginkluotojų pajėgų vadas, jis negali kliautis VRM pavaldumo Nacionaline gvardija ir Nacionaline policija. Buvęs Odesos gubernatorius įgarsina ir Ukrainos politikos elite, ekspertų sluoksniuose bei viešojoje erdvėje vyraujančią vertinimą, kad prievartos priemonių kontrolė Ukrainoje padalinta tarp prezidento P.Porošenkos ir vidaus reikalų ministro A.Avakovo bei kad jos vykdo jų nurodymus, tarp jų – persekioti konkrečius asmenis, kuriuos jie nurodo, bet

¹³⁵ Kurt Volker, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 23.

¹³⁶ Ukrainos prezidentas P.Porošenka pokalbyje su autoriumi 2017 m. gruodžio 9 d. Vilniuje M.Saakašvilį apibūdino kaip jaunystės draugą, kuriam nuosekliai padėjo visais jo gyvenimo etapais, taip pat buvo priglaudęs Ukrainoje nuo baudžiamojo persekiojimo Gruzijoje po to, kai M.Saakašvilis baigė savo kadenciją kaip Gruzijos prezidentas, ir paskyręs į atsakingas valstybės pareigas. P.Porošenka teigė nusivylęs juo kaip žmogumi.

¹³⁷ Sevgil Musaeva, „M. Saakashvili: Avakov i Poroshenko prosto podelili stranu mezhdub soboi“. Kiev, 2017 02 10. <<http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2017/07/29/7150823/>>>[Žiūrėta 2020-05-22].

neveikia nuasmenintai ir ribojami įstatymo. M.Saakašvilio vertinimu, „prezidentas P.Porošenka ir vidaus reikalų ministras A.Avakovas asmeninių santykių aiškinimuisi išnaudoja Nacionalinę policiją, Nacionalinę gvardiją, Nacionalinę kovos su korupcija biurą (NABU) ir Ukrainos saugumo tarnybą (SBU)“¹³⁸. Vidaus reikalų ministro A.Avakovo pavaduotojo A.Geraščenkos teigimu, „P.Porošenka visada stengėsi pateikti A.Avakovą kaip kažkokį nestabilumo elementą, kompromituoti jį ir per jo sūnų, taip kompromituojant ir visą savanorių judėjimą Vakarų partnerių akyse, buvo aiškinama, kad A.Avakovo pavaldume yra kažkių nacionalistų grupės ir pnš.“¹³⁹ Tuo metu NABU direktorius A.Sytnikas viešai yra kelis kartus leidęs suprasti, kad A.Avakovas jam keršija už atliktą tyrimą dėl sūnaus. Tiesa, byla nepasiekė teismo. A.Avakovas sulaukė ir kaltinimų, kad kaip kerštą tariamai sufabrikavo baudžiamąją bylą ir vienai iš eksperčių, pateikusių jo sūnaus byloje išvadą, kad iš neskaidrių pirkimų valstybė patyrė apie pusės milijono dolerių žalą.

O.Kalitenkos teigimu, P.Porošenka ir A.Avakovas faktine įtaka dalijosi įvairiose institucijose; „yra tokia Ukrainos nacionalinė korupcijos prevencijos agentūra“¹⁴⁰ pirminiame etape jos valdymas buvo kolegialus, susidedantis iš penkių direktorių, toks valdymo būdas pasirinktas siekiant apsaugoti agentūrą nuo korupcijos, penkis direktorius korumpuoti yra sunkiau nei vieną. Tačiau P.Porošenka ir A.Avakovas pasidalijo neformaliai šių direktorių skyrimo kvotas. Dar vienas pavyzdys yra Valstybinis tyrimų biuras, kadangi į jo funkcijas įeina ir teisėsaugos, o taip apima VRM sistemą, pareigūnų galimų nusikalstamų veikų tyrimą, ten taip pat buvo P.Porošenkos ir A.Avakovo kvotos skiriant biuro vadovybę ir struktūrinių padalinių vadovus.¹⁴¹ Štai P.Porošenkai pralaimėjus prezidento rinkimus, jis prarado savo kvotą, A.Avakovas toliau ją išlaiko.“¹⁴² Ukrainos politinei ir ekonominei sistemai didelę įtaką turi oligarchinės grupės.

¹³⁸ Gordon.ua, „Saakashvili ob Avakove: Dumaju, eto ne moi masshtab“. Kiev, 2017 11 03. <<https://gordonua.com/news/politics/saakashvili-ob-avakove-dumayu-eto-ne-moy-masshtab-215515.html>>[Žiūrėta 2020-05-22].

¹³⁹ Anton Geraščenko, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 20.

¹⁴⁰ Nacionalinė korupcijos prevencijos agentūra nevykdo baudžiamojo persekiojimo, kaip Nacionalinis kovos su korupcija biuras (NABU), bet koordinuoja valstybės politiką korupcijos prevencijos srityje.

¹⁴¹ Valstybinis tyrimų biuras yra teisėsaugos institucija, įsteigta 2018 metų lapkričio mėnesį, remiantis naujai priimto Baudžiamojo proceso kodekso nuostatomis, kuri atlieka baudžiamųjų bylų tyrimą. Juose figūruoja teisėjai, teisėtvarkos, teisėsaugos pareigūnai ar aukšti valstybės tarnautojai, bet ne korupciniai nusikaltimai; vėliau perėmė ikiteisminio tyrimo vykdymo funkciją iš prokuratūros, atlieka tardymo institucijos vaidmenį.

¹⁴² Oleksandr Kalitenko, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 10.

Per korupcines praktikas oligarchai ir kitos stambaus verslo grupės turi didelę įtaką teisminei valdžiai, tačiau M.Gannytskyi teigimu, taip nėra su prievartos priemonėmis, kurias po savimi buvo sutelkę P.Porošenka ir A.Avakovas, nes „tarnybose su pašaline įtaka pakankamai gerai susitvarkyta. Norėdami kokios nors paslaugos stambūs verslininkai turi tartis su jas kontroliuojančiais politikais. Dažniausiai vyksta mainai, tačiau grynai savarankiškai stambus verslas neturi galimybių pasitelkti atskirų tarnybų savo tikslams“¹⁴³.

Išvados

Ukrainos politinis režimas visą laikotarpį iki Euromaidano revoliucijos išliko hibridinis, kurį, remiantis skirtingomis darbe aptartomis teorinėmis prieigomis, galima laikyti konkurenciniu partikuliarizmu arba konkurenciniu autoritarizmu, tai yra ribotos prieigos režimu. Vėlyvasis V.Janukovyčiaus valdymo laikotarpis pasižymėjo autoritarėjimu, sisteminė korupcija, buvo ribojamos ekonominės prieigos, o artimiausiai aplinkai ir šeimos nariams sukuriama rentos. Nors egzistavo oficialios institucijos ir galiojo teisės aktai, valstybės valdyme vyravo neformalios praktikos. Ukrainos prezidentas V.Janukovyčius ir jo artimiausia aplinka buvo su kriminaline praeitimi, dėl to į valstybės valdymą iš nusikalstamo pasaulio perimti ir kai kurie jo savireguliacijos elementai, kaip antai „prižiūrinciojo“ (*smotryaschii*) institutas. Per tokius neformalius, tačiau didžiulę įtaką atskiroms sritims ar ištisiems sektoriams turinčius režimui artimus asmenis buvo reguliuojama ekonominė veikla bei vykdomas faktinis valstybės valdymas. Teismų sistema buvo priklausoma nuo režimo ir taip pat neišvengė valdymo per „prižiūrinciojo“ priskyrimą. Ji pirmiausia buvo pajungta režimo įtakos plėtrai. Prievartos priemonės veikė nenuasmenintai, nesivadovavo teisinio lygiateisiškumo principais, o selektyviai. Jos ne tik buvo visiškai pajungtos režimui apsaugoti bei jo interesams tenkinti (bausti ar skatinti asmenis), bet ir tapo vienu iš reikšmingų nelegalių kriminalinių pajamų šaltinių. Prievartos priemonės veikė brutaliai ir nebaudžiamai, o tai paskutiniaisiais režimo valdymo metais kėlė didelį visuomenės nepasitenkinimą, netgi iki pačios Euromaidano revoliucijos išprovokavo kitus plataus masto protestus visoje šalyje.

¹⁴³ Mykhailo Gannytskyi, interviu su autoriumi telefonu, 2020 gegužės 2.

Ukrainos prezidentas V.Janukovyčius ir jo Regionų partija rinkimuose kandidatavo pabrėždama rusakalbių teises, artimesnius santykius su Rusija, priešinosi narystei NATO. Jo politinė bazė buvo rytų Ukrainos regionai. Visą vadovavimo laikotarpį jis taip ir neįgijo populiarumo tarp vakarų Ukrainos regionų gyventojų. Nors narystė NATO, kaip ir itin glaudžių santykiu su Rusija kūrimas, buvo visuomenę skaldantys klausimai, integracija į Europos Sąjungą ir Ukrainos narystės joje perspektyva stabiliai visą jo valdymo laikotarpį daugiau kaip pusės gyventojų buvo vertinama teigiamai, ypač vakarų ir centro Ukrainoje, ir tai buvo viena iš priežasčių, skatinusi režimą siekti Ukrainos eurointegracijos. Tačiau 2013 metų pabaigoje itin pablogėjęs ekonominė situacijai, nepavykus gauti milijardinių paskolų iš tarptautinių finansinių institucijų, o Rusijai vykdant intensyvų ekonominį, politinį ir asmeniškai prieš režimo narius nukreiptą spaudimą, V.Janukovyčius atsisakė pasirašyti Ukrainos ir Europos Sąjungos asociacijos bei laisvos prekybos sutartis ir tęsti eurointegracijos kursą, geopolitinę kryptį atsukdamas į Rusiją ir jos kuriamą Euroazijos sąjungą. Toks sprendimas paskatino proeuropietišškai nusiteikusius studentus ir kitus protestuotojus susirinkti į taikų mitingą Kijevo centre esančioje centrinėje Nepriklausomybės aikštėje. Režimo saugumo pajėgos, vykdydamos aukščiausios politinės vadovybės įsakymą, atsakė itin brutalia jėga pasižymėjusia operacija prieš taikius mitinguotojus. Tarp oligarchų tvyrojo nepasitenkinimas tik artimiausiai V.Jankovyčiaus režimo aplinkai formuojamomis rentomis ir ekonominių prieigų ribojimu. Didžiausios televizijos grupės, kurios priklauso svarbiausiems šalies oligarchams, iki tol veikė savicenzūros režimo naudai sąlygomis, tačiau po vidaus reikalų sistemos pajėgų žiaurumu pasižymėjusios akcijos prieš Euromaidano aktyvistus dalis oligarchų šią kontrolę sušvelnino, dėl ko Ukrainos gyventojams pagrindinės žiniasklaidos priemonės milicijos veiksmus nušvietė objektyviai ir tai paskatino itin gausius mitingus ne tik palaikyti sumuštus studentus, tačiau protestai, kurių tikslas buvo pasmerkti eurointegracijos stabdymą, virto visapusiška revoliucija prieš V.Janukovyčiaus režimą. Prievartos priemonės prarado legitimumą, Euromaidanas pradėjo ginkluotis, formavosi alternatyvūs prievartos centrai.

Žlugus V.Janukovyčiaus režimui buvęs saugumo aparatas buvo ištiktas kolapso, dėl ko pilietinė visuomenė (bent dalyje šalies miestų ir regionų) užėmė jos vietą. Be to, prievartos priemonės buvo itin infiltruotos Rusijos žvalgybos tarnybų ir sabotavo

nacionalinio saugumo užtikrinimą. Netrukus prasidėjus Rusijos agresijai Kryme ir rytų bei pietų Ukrainos regionuose, Ukraina nebuvo pajėgi tinkamai gintis, nes Ukrainos kariuomenė buvo demotyvuota, tinkamai nesukomplektuota ir techniškai atsilikusi, o vidaus reikalų bei saugumo sistemos praradusios legitimumą dėl dalyvavimo represijose prieš Euromaidaną bei dėl ilgamečių glaudžių, net kriminalizuotų, ryšių su žlugusiu režimu. Tai paskatino visų pirma patriotiškai nusiteikusius Ukrainos gyventojus burtis į savanorių batalionus, vykstančių ginti Ukrainos suvereniteto ir teritorinio vientisumo į šalies rytų ir pietų regionus, kuriuose Rusijos žvalgyba vykdė specialią operaciją, siekdama destabilizuoti valstybę. Nors savanorių batalionai turėjo skirtingą teisinį statusą, egzistavo ir kovinių vienetų, kurie nebuvo pavaldūs valstybei. O dalis teisiniais pavaldumo ryšiais siejamų vienetų tebuvo pavaldūs nominaliai, tačiau faktiškai buvo savarankiški. Nors darbo rašymo metu yra išlikę pavienių kovinių vienetų, kuriuos sudaro savanoriai, tačiau jie yra niekam nepavaldūs, apskritai savanorių batalionų integracijos problema buvo išspręsta 2016 m. pradžioje. Jie buvo integruoti arba į Gynybos ministerijos arba į Vidaus reikalų ministerijos pavaldumą.

Tačiau ir po 2016 m. pradžioje išspręstos savanorių batalionų pavaldumo problemos Ukrainai iki 2019 m. gegužės taip ir nepavyko konsoliduoti prievartos priemonių. Nepaisant formalių taisyklių ir fasadinio pavaldumo Ukrainos prezidentui, vyriausiajam ginkluotojų pajėgų vadui, faktiškai susiformavo du konkuruojantys galios centrai, valdantys atskiras prievartos priemones. Tas pavaldumas yra daug gilesnis, nei formaliai numato įstatymai, ir remiasi asmenine įtaka bei valdžia. Tokie centrai buvo susiformavę aplink Ukrainos prezidentą P.Porošenką ir vidaus reikalų ministrą A.Avakovą. P.Porošenka sugebėjo monopolizuoti įtaką Ukrainos kariuomenei, Ukrainos saugumo tarnybai, Ukrainos prokuratūrai, Valstybės apsaugos valdybai, tuo metu A.Avakovo įtaka apėmė Vidaus reikalų ministeriją, jai pavaldžią Nacionalinę gvardiją, Nacionalinę policiją ir kitas VRM struktūras. Jų pavaldume esančios prievartos priemonės veikė nenuasmenintai, o tenkinant kiekvieno iš jų interesus ir kartais buvo pasitelkiamos prieš vienas kitą.

Nagrinėjamu laikotarpiu, nepaisant politinio elito deklaruojamo tikslo transformuoti Ukrainą į atviros prieigos režimą, tai nebuvo padaryta, nes nebuvo įveikta mažiausiai viena iš trijų slenkstinių sąlygų – nebuvo konsoliduotas prievartos monopolis.

Literatūros sąrašas

1. Acemoglu, Daron ir James A. Robinson, *Why Nations Fail: the Origins of Power, Prosperity and Poverty*, London: Profile Books, 2013.
2. Ambrosio, Thomas „The fall of Yanukovych: structural and political constraints to implementing authoritarian learning“. *East European Politics*, 33 (2), 2017.
3. Aslund, Anders, „The Maidan and Beyond: Oligarchs, Corruption and European Integration“. *Journal of Democracy*, 25 (3), 2014.
4. Carothers, Thomas, „The End of the Transition Paradigm“. *Journal of Democracy*, 13(1), 2002
5. Dahl, Robert A., *On Democracy*, New Haven: Yale University Press: 2015.
6. Dapkus, Tomas, „Lvovo meras: Rusijos agresijai vieningai priešinsis visa ukrainiečių tauta, tai mūsų žemė“. Vilnius, 2014
<<https://www.alfa.lt/straipsnis/15707695/lvovo-meras-rusijos-agresijai-vieningai-priesinsis-visa-ukrainieciu-tauta-tai-musu-zeme>> [Žiūrėta 2020 05 10].
7. Dapkus, Tomas, „Ukrainos Saugumo ir gynybos tarybos sekretorius A.Parubijus: Rusijos įsiveržimo grėsmė neišnykusi“. Vilnius, 2014
<<https://www.alfa.lt/straipsnis/15907664/ukrainos-saugumo-tarybos-sekretorius-parubijus-rusijos-isiverzimo-gresme-neisnykusi>> [Žiūrėta 2020 05 01].
8. Dapkus, Tomas, „Interviu su Ukrainos Prezidentu: jei Rusija nori būti partnere, turi nustoti žudyti Ukrainos žmones“. Vilnius, 2015.
<<https://www.alfa.lt/straipsnis/49949611/interviu-su-ukrainos-prezidentu-jei-rusija-nori-buti-partnere-turi-nustoti-zudyti-ukrainos-zmones>>[Žiūrėta 2020 05 01].
9. Dapkus, Tomas, „Ukrainos Saugumo ir gynybos tarybos sekretoriaus pavaduotojas: Rusijos parama teroristams tik didėja“. Vilnius, 2014
<<https://www.alfa.lt/straipsnis/433903/ukrainos-nacionalinio-saugumo-ir-gynybos-tarybos-sekretoriaus-pavaduotojas-rusijos-parama-teroristams-tik-dideja>>>[Žiūrėta 2020 05 01].
10. Eisenstadt, Shmuel N., *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*, London: Sage Publications, 1973.

11. Erdmann, Gero, Ulf Engel, „Neopatrimonialism Reconsidered: Critical Review and Elaboration of an Elusive Concept“. *Commonwealth and Comparative Politics*, 45 (1), 2007
12. Fisun, Oleksandr, „Rethinking Post-Soviet Politics From a Neopatrimonial Perspective“. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 20 (2), 2012
13. Gordon.ua, „Saakashvili ob Avakove: Dumaju, eto ne moi masshtab“. Kiev, 2017 11 03. <<https://gordonua.com/news/politics/saakashvili-ob-avakove-dumaju-eto-ne-moi-masshtab-215515.html>> [Žiūrėta 2020-05-22].
14. Gorenburg, Dmitry, „Ukrainian military capabilities“. <<https://russiamil.wordpress.com/2014/12/22/ukrainian-military-capabilities/>> [Žiūrėta 2020-05-20].
15. Hale, Henry A., *Patronal Politics: Euroasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
16. Hale, Henry A., „Caucasian Regime Dynamics in Comparative Perspective“. *Taiwan Journal of Democracy*, 12 (1), 2018.
17. Hunter, Montana, „Crowdsourced War: The Political and Military Implications of Ukraine’s Volunteer Battalions 2014-2015“. *Journal of Military and Strategic Studies*, 18 (3), 2018.
18. Kudelia, Serhiy, „The House That Yanukovych Built“. *Journal of Democracy*, 25 (3), 2014.
19. Kuzio, Taras, „Oligarchs, the Partial Reform Equilibrium, and the Euromaidan Revolution.“ Kn. Henry A. Hale ir Robert W. Orttung (sud.) „Beyond the Euromaidan: Comparative Perspective on Advancing Reform in Ukraine“. Stanford: Stanford University Press, 2016.
20. Levitsky, Steven ir Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
21. Levitsky, Steven ir Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism: the Emergence and Dynamics of Hybrid Regimes in the Post-Cold War Era*, <https://sites.lsa.umich.edu/tsebelis/wpcontent/uploads/sites/223/2015/02/levitsky_with_bib.pdf> [Žiūrėta 2020-05-10].

22. Levitsky, Steven ir Lucan A. Way, „Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism“. *Journal of Democracy*, 13(2), 2002.
23. Matsiyevsky, Yuriy, „Revolution without regime change: The evidence from the post-Euromaidan Ukraine“. *Communist and Post-Communist Studies*, 51, 2018.
24. Minakov, Mykhailo, „Changing Civil Society After Maidan“. Ottawa, 2014, 4.
<<http://www.danyliwseminar.com/#!/mikhailo-minakov/c3q1>> [Žiūrėta 2020 05 01].
25. Musaeva, Sevgil, „M. Saakashvili: Avakov i Poroshenko prosto podelili stranu mezhdu soboi“. Kiev, 2017 02 10.
<<http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2017/07/29/7150823/>> [Žiūrėta 2020-05-22].
26. Mungiu-Pippidi, Alina, „Corruption: Diagnosis and Treatment“. *Journal of Post-Soviet Democracy*, 17 (3), 2006.
27. Mungiu-Pippidi, Alina, *The Quest for Good Governance*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
28. Norkus, Zenonas, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas: pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
29. North, Douglass C., John Joseph Wallis ir Barry R. Weingast, *Violence and Social Orders: A conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*, New York: Cambridge University Press, 2009.
30. Puglisi, Rosaria, „A People’s Army: Civil Society as a Security Actor in Post-Maidan Ukraine“. *Instituto Affari Internazionali Working Papers*, 25 (7), 2015.
31. Romaniuk, Roman, „How Paul Manafort Brought US Politics to Ukraine (and Ukrainian Politics to the US)“. *Ukrayinska Pravda*, 2016 08 18.
<<https://www.pravda.com.ua/eng/articles/2016/08/18/7118057/>> [Žiūrėta 2020 05 12].
32. Transparency International ir Gallup International Association, „Global Corruption Barometer - 2013“. <<https://ti-ukraine.org/en/research/barometr-svitovoyi-korupsiyi-2013/>>. [Žiūrėta 2020 05 10].

33. Umland, Andreas, „Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaydan Ukraine: The Pre-History and Emergence of the „Azov“ Battalion in 2014“. *Terrorism and Political Violence*, 31 (1), 2019.
34. Weber, Max, *Economy and Society*, Cambridge: Harward University Press, 2019.

SUMMARY

TRANSFORMATION OF UKRAINE AFTER EUROMAIDAN REVOLUTION: THE PROBLEM OF CONSOLIDATING THE MONOPOLY ON VIOLENCE

The political regime of Ukraine remained hybrid throughout the period before the Euromaidan revolution, which, based on the different theoretical approaches discussed in the paper, can be considered competitive particularism or competitive authoritarianism, that is, a regime of limited access. Late years of Viktor Yanukovich regime were characterized by authoritarianism, systemic corruption, limited economic access, and the creation of rents for the immediate members of the dominant coalition and family members. Although there were formal institutions and legislation in place, informal practices prevailed in state administration. President Yanukovich of Ukraine and his immediate surroundings had a criminal past, which led to the transfer of some elements of the self-regulation of the criminal world to state rule. The judiciary was regime-dependent, it was first subordinated to advance the regime's influence. The coercive measures were taken impersonally, not in accordance with the principles of legal equality, but selectively. Not only organisations that have a right to use violence were completely subordinated to the regime to protect and serve its interests (punish or encourage individuals), but they also became one of the significant sources of illegal criminal incomes. The coercive power was used brutally and with impunity, which in the last years of the regime's rule caused great public dissatisfaction, even before the Euromaidan revolution itself provoked other large-scale protests across the country.

After sharp deterioration of the economic situation at the end of 2013, the failure to obtain billions of dollars in loans from international financial institutions, and

Russia's intense economic, political pressure on Ukraine, including on members of the regime, Yanukovich refused to sign Ukraine-EU association and free trade agreements and continue European integration. The decision prompted pro-European protests. The regime's security forces, in response to an order from top political leadership, responded with an extremely brutal operation against the peaceful rallies. The security services lost their legitimacy, Euromaidan began to arm itself, and alternative centers of coercion were formed. After the collapse of the Yanukovich regime, the former security apparatus collapsed, causing civil society (at least in some cities and regions of the country) to take its place. In addition, military and security institutions were heavily infiltrated by Russian intelligence services. With the ongoing Russian aggression in Crimea and the eastern and southern regions , Ukraine was unable to defend itself due to demotivated and understaffed military. This led to patriotic Ukrainian civilians forming volunteer battalions to defend Ukraine's sovereignty and territorial integrity in the eastern and southern regions of the country, where Russian intelligence had carried out a special operation to destabilize the state. These volunteer units lacked control from the state. The problem of integration of volunteer battalions under the Ministry of Defense or the Ministry of the Interior was completed in early 2016.

However, even after the problems of subordination of volunteer battalions were solved in the beginning of 2016, Ukraine still failed to monopolise violence until May 2019. Despite formal rules and a facade subordination to the President of Ukraine, the Commander-in-Chief of the Armed Forces, two competing centers of power have in fact formed. That subordination is much deeper than formally provided by law and is based on personal influence and authority. Such centers were formed around the President of Ukraine Mr. P.Poroshenko and the Minister of the Interior Mr. A.Avakov.

During the period under review in this paper, despite the declared goal of the political elite to transform Ukraine into an open access regime, this was not done because at least one of the three door step conditions were not met: the monopoly on violence was not consolidated.